

UDK: 272-726.1-735 Stadler J.
272-726.2-735 Marčelić J.
272"185/195"
Izvorni znanstveni rad
Priljeno: rujan 2019.

Zoran GRIJAK
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
HR – 10000 Zagreb
zgriyak@isp.hr

DJELOVANJE I SURADNJA VRHBOSANSKOG NADBISKUPA JOSIPA STADLERA I DUBROVAČKOG BISKUPA JOSIPA MARČELIĆA TIJEKOM PREUSTROJA ZAVODA SV. JERONI- MA U RIMU I SVETOJERONIMOVSKOJ AFERE¹

Sažetak

U radu se, na temelju tek od nedavno dostupnog gradiva iz Arhiva Dubrovačke biskupije, analizira uloga vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dubrovačkog biskupa Josipa Grgura Marčelića u širem kontekstu djelovanja hrvatskog episkopata na preustroju svetojeronimskih institucija u Rimu u moderan svećenički zavod krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Također se istražuju njihovi napori za očuvanje neokrnjenim hrvatskih prava na preustrojeni Zavod sv. Jeronima u vrijeme tzv. Svetojeronimske afere 1901./1902., kada je Kneževina Crna Gora, potpomognuta diplomacijom pojedinih europskih velesila, napose Ruskog Carstva i Francuske, pokušala, ali tek manjim dijelom i uspjela, ta prava okrnjiti. U radu se napose upozorava na u dosadašnjim historiografskim radovima uglavnom zanemareno koincidiranje, a u znatnoj mjeri i usko isprepletanje, preustroja svetojeronimskih institucija s nastojanjima hrvatskog episkopata za afirmaciju starocrkvenoslavenske liturgije, o čemu se također nalaze brojna historiografski relevantna svjedočanstva u korespondenciji između nadbiskupa Stadlera i biskupa Marčelića.

¹ Ovaj rad nastao je u sklopu provedbe internog znanstvenoistraživačkog projekta Hrvatskog instituta za povijest *Fenomen dubrovačkih Srba katolika u svjetlu korespondencije njegovih istaknutih predstavnika*. Za projektne istraživanja napose je važna korespondencija i diplomatska prepiska Luja Vojnovića, istaknutog predstavnika dubrovačkog srbokatoličkog kruga, s crnogorskom vladom i Državnim tajništvom Svete Stolice iz razdoblja tzv. Svetojeronimske afere 1901./1902., koja ujedno predstavlja iznimno relevantan znanstveno-istraživački segment rada.

Ključne riječi: *nadbiskup Josip Stadler, biskup Josip Marčelić, papa Lav XIII., Zavod sv. Jeronima, Svetojeronimska afera, Sveta Stolica, crkvena i diplomatska povijest, starocrkvenoslavenska liturgija, Trojedna kraljevina, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina Italija, Kneževina Crna Gora, Rusko Carstvo, dubrovački Srbi katolici, Lujo Vojnović.*

Uvod

Suradnja vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dubrovačkog biskupa Josipa Marčelića,² koja će se analizirati u ovome radu, imala je svoj dugogodišnji kontinuitet. Napose se odvijala u sklopu tada aktualnih akcija hrvatskog episkopata usmjerenih prema očuvanju i proširenju privilegija starocrkvenoslavenske liturgije u hrvatskim zemljama te preustroja svetojeronimskih institucija u Rimu u moderan svećenički zavod. U svojim bitnim aspektima oba spomenuta crkvenopovijesna fenomena bila su najuže povezana s istočnom crkvenom politikom pape Lava XIII.,³

² Josip Grgur Marčelić (Preko na otoku Ugljanu, 23. III. 1847. - Dubrovnik, 31. VIII. 1928.). Osnovnu školu završio je u Preku, gimnaziju u Nadbiskupskom malom sjemeništu Zmajević u Zadru, a studij bogoslovlja na Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. Za svećenika je zaređen 1870. Zatim odlazi u bečki Augustineum (Frinteneum), carski zavod za višu izobrazbu svećenika, gdje 1873. postiže doktorat iz teologije. Nakon povratka bio je nakratko 1873. župnik u Ravi, a zatim ga je 1874. zadarski nadbiskup Petar Dujam Maupas imenovao profesorom biblijskih nauka na Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Zadru. Kasnije predaje kanonsko pravo i crkvenu povijest, do imenovanja sjemenišnim rektorom. Na toj službi ostaje do siječnja 1893., kada ga papa Lav XIII. imenuje najprije naslovnim biskupom tanskim i apostolskim administratorom Kotorske biskupije, a zatim 18. siječnja 1894. dubrovačkim biskupom. Kao biskup intenzivno djeluje na modernizaciji biskupijskih ustanova, 1899. dograđuje i suvremeno oprema dubrovačko sjemenište, a 1901. pokreće *List Dubrovačke biskupije* (izlazi do 1944.). Istaknuo se u borbi za hrvatske crkvene i nacionalne interese. Uz njegovu potporu bl. Marija Propetog Isusa Petković osnovala je redovničku Družbu Kćeri milosrđa Trećega samostanskog reda sv. Franje (1920.). Vidi: *Znanstveni kolokvij Dr. Josip Marčelić biskup dubrovački 1894.-1928.*, Dubrovnik: 1994. (neobjavljeni rukopis u Arhivu Družbe kćeri milosrđa u Zagrebu); *Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije*: <http://dazd.hr/vodic-nadbiskupija/hr-azdn-36/> (19. 3. 2019.).

³ Lav (Leon) XIII. (Carpinetto, 2. III. 1810. - Rim, 20. VII. 1903.). Svjetovno ime: Joachim Pecci. Za svećenika je zaređen 1837., zatim je 1843. imenovan nuncijem u Bruxellesu, 1846. biskupom Perugie, a 1853. kardinalom. Za Papu je izabran 1878. Temeljnu ideju svojega pontifikata o pomirenju vjere i kulture iznio je 1878. u enciklici *Inscrutabili Dei consilio*. Svoje poglede na suvremene etičke, vjerske i socijalne probleme izložio je u sljedećim enciklikama: *Quod apostolici muneris* (1878.), o socijalizmu; *Diuturnum illud* (1881.), o podrijetlu građanske

usmjerenom prema povratku Pravoslavnih Crkava u zajedništvo sa Svetom Stolicom putem crkvene unije, u čijoj je realizaciji bilo napose važno djelovanje kruga hrvatskih crkvenih velikodostojnika, okupljenih oko biskupa đakovačko-bosanskog i srijemskog Josipa Jurja Strossmayera, koji su djelovali na razmeđu slavenskoga, romanskog i germanskog svijeta te na granici zapadnog kršćanstva prema istočnomu. Tom su krugu, uz biskupa Strossmayera, kotorskog biskupa Frana Uccelinija (1894.-1937.) i barskog nadbiskupa Šimuna Milinovića (1886.-1910.) kao najjemenitiji sudionici pripadali nadbiskup Stadler i biskup Marčelić. Pritom se ne smije zanemariti ni važnost djelovanja na tom planu ostalih hrvatskih katoličkih velikodostojnika, među kojima se ističu splitsko-makarski biskup Marko Kalogjera (1886.-1888.) i njegov nasljednik Filip Frane Nakić (1889.-1910.), hvarski biskup Fulgencije Carev (1888.-1901.), krčki biskup Anton Mahnić (1896.-1920.) te senjsko-modruški biskup (1876.-1894.) i zagrebački nadbiskup Juraj Posilović (1894.-1914.). Specifičnost i zajednička značajka angažmana hrvatskog episkopata na sjedinjenju Crkava, u čemu je afirmacija starocrkvenoslavenske liturgije u sklopu Katoličke Crkve na hrvatskom povijesnom i etničkom prostoru imala krucijalnu ulogu, nalazila se u činjenici da se taj angažman, s obzirom na opseg svojega protezanja, odnosio na sveukupni prostor hrvatskih zemalja koje su se našle politički rascjepkane u sklopu dualistički preustrojene Habsburške Monarhije (1867.).⁴ Stoga se bez pretjerivanja na osnovi relevantnih arhivskih svjedočanstava može ustvrditi da su zahtjevi za afirmaciju starocrkvenoslavenske liturgije koincidirali s artikulacijom političkih zahtjeva hrvatskih političkih elita za njihovo povezivanje u za-

vlasti; *Humanum genus* (1884.), o slobodnim zidarima; *Immortale Dei* (1885.), o kršćanskom državnom ustroju; *Libertas praestantissimum* (1888.), o ljudskoj slobodi; *Sapientiae christianae* (1890.), o građanskim obvezama kršćana; *Rerum novarum* (1891.), o radničkom pitanju i *Graves de communi* (1901.), o kršćanskoj demokraciji. Na području kršćanske naobrazbe okružnicom *Aeterni Patris* (1879.) proglasio je neoskolastičke interpretacije obveznima za katolička učilišta. Zauzimao se za crkvenu uniju pravoslavnih Slavena sa Svetom Stolicom te je u tu svrhu enciklikom *Grande munus* (1880.) proširio štovanje sv. Ćirila i Metoda na cijelu Katoličku Crkvu. Godine 1878. obnovio je redovitu crkvenu hijerarhiju u Škotskoj, a 1881. u Bosni i Hercegovini. Vidi: Franz Xaver SEPPELT – Klemens LÖFFLER, *Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart* (München: Verlag Josef Kösel & Friedrich Pustet, 1933.), 449-475.

4 O državnom pravnom položaju hrvatskih zemalja u nagodbenom sustavu vidi opširnije: László HEKA, „Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe (U povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe)“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017.), 855-880.

sebnu političku i upravnu cjelinu u sklopu Austro-Ugarske Monarhije.⁵ S obzirom na činjenicu da su ti zahtjevi, uz svoje izvorno crkveno, nedvojbeno imali i snažno političko, nacionalno-integrativno obilježje austrougarske su ih vlasti u najvećem mogućem opsegu nastojale onemogućiti, odnosno, kada im to nije bilo moguće, u najvećoj ih mjeri ograničiti.⁶

Glede zahtjeva hrvatskog episkopata za pretvaranje svetojeronimskih institucija u Rimu u moderan svećenički zavod, nakon što je Sveta Stolica nalaganjem provedbe vizitacije 1889. inicirala njihov preustroj, može se također ustvrditi da su snažno afirmirali ranije spomenute nacionalno-integrativne aspekte hrvatske politike druge polovice 19. i početka 20. stoljeća. Naime, pravo na svetojeronimske institucije imale su isključivo biskupije iz politički razjedinjenih hrvatskih zemalja, uključujući one iz Bosne i Hercegovine, koja se u svim tadašnjim hrvatskim političkim programima ubrajala u hrvatske zemlje.⁷ Ta je činjenica činila očevidnom diskrepanciju između tadašnjeg hrvatskog političkog i crkvenog statusa, pri čemu se na crkvenom planu odražavala virtualna cjelovitost hrvatskih zemalja, politički, teritorijalno i upravno podijeljenih Austro-ugarskom nagodbom 1867., u sklopu austrijske (Cislajtanije) i ugarske (Translajtanije) polovice Monarhije. Uz svoje nacionalno-integrativno značenje u ranije naznačenom smislu, svetojeronimske ustanove u Rimu su također, poput starocrkvenoslavenske liturgije, imale snažnu kulturno-kohezivnu ulogu jer se radilo o stoljećima starim crkvenim institucijama u Rimu, čije

⁵ Među radovima u kojima se analizira povezanost nastojanja za afirmaciju starocrkvenoslavenske liturgije s hrvatskim nacionalno-integracijskim procesom, posebice treba upozoriti na sljedeće: Mile BOGOVIĆ, „Glagoljica kao historiografski problem“, *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, Srećko LIPOVČAN – Ljiljana DOBROVŠAK (ur.), (Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 2005.), 267-275; Zoran GRIJAK, „O nacionalno-političkim aspektima zahtjeva za afirmacijom glagoljaške liturgije u hrvatskim zemljama od sredine 19. do početka 20. stoljeća“, *Croatica Christiana Periodica*, 43 (2019.), 81-119.

⁶ Vidi o tome opširnije: Z. GRIJAK, „O nacionalno-političkim aspektima zahtjeva za afirmacijom glagoljaške liturgije u hrvatskim zemljama od sredine 19. do početka 20. stoljeća“, 81-119.

⁷ Tihomir CIPEK – Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb: Disput, 2006.). Vidi sljedeće programske spise u sklopu navedenog djela: „Sporazumak Stranke prava i Neodvisne narodne stranke (Zagreb, 1892.)“, 351; „Državnopravni program Hrvatske sjedinjene opozicije (dogovoren između Stanke prava i Neodvisne narodne stranke 14. IV. 1894.)“, Zagreb, 1894.“, 357; „Hrvatska narodna zajednica u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, 1908.-1909.)“, 593, „Pravila Hrvatske katoličke udruge (Sarajevo, 1910.)“, 621.

je ilirsko ime Sveta Stolica jasno omeđila granicama hrvatskih zemalja i Bosne i Hercegovine, a isključila slovenske zemlje, kada se postavilo pitanje njihova prava na spomenute institucije.⁸ S obzirom na to da sam oba naznačena fenomena, problematiku starocrkvenoslavenske liturgije i pitanje preustroja svetojeronimskih institucija, već analizirao u nekim od svojih ranijih radova, napose disertaciji, kasnije dopunjenoj i publiciranoj,⁹ a zahtjeve za afirmaciju glagoljaške liturgije, s posebnim obzirom na njihove nacionalnointegracijske aspekte i u jednoj recentnoj studiji,¹⁰ a da su hrvatska i inozemna historiografija također već obratile znatnu pozornost problematici starocrkvenoslavenske liturgije i preustroju svetojeronimskih institucija,¹¹ u ovom ću se radu napose posvetiti analizi dosad zanemar-

⁸ Na dan 16. prosinca 1655. Sv. Rota je donijela odluku „(...) da se pod ilirskom pokrajinom u istinitom i pravom smislu razumije Dalmacija (u značenju rimske provincije, op. Z. G.), koje su dijelovi Hrvatska, Bosna i Slavonija, a sasvim su isključene Koruška, Štajerska i Kranjska.“ Radoslav KATIČIĆ, *Ilirci i ilirski jezik, Forum, 27 (1998), KNJIGA LXVI.*, 681. O pitanju prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove vidi također: Ivan GOLUB, „Juraj Križanić i pitanje prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu“, *Historijski zbornik*, 21-22 (1968.-1969.), 213-258.

⁹ Vidi: Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest: Dom i svijet; Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija, 2001.).

¹⁰ Z. GRIJAK, „O nacionalno-političkim aspektima zahtjeva za afirmacijom glagoljaške liturgije u hrvatskim zemljama od sredine 19. do početka 20. stoljeća“, 81-119.

¹¹ O problemu preustroja svetojeronimskog zavoda i Svetojeronimskoj aferi objavljen je velik broj studija u vrlo širokom vremenskom rasponu, od strane suvremenika pa sve do radova recentnih autora. Bibliografski pregled radova vezanih uz naznačenu temu iznio sam u nekoliko svojih radova. Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 321; Z. GRIJAK, „Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.-1910.) i svetojeronimska afera“, *Hrvatsko-crnogorski dodiri / crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*, Lovorka ČORALIĆ (ur.), (Zagreb: Matica hrvatska, 2009.), 489-490. Iz opsežne bibliografije radova o naznačenoj temi iz spomenutog zbornika posebice bih izdvojio dvije studije Slavka Kovačića koji je istražio događaje vezane uz preustroj Zavoda sv. Jeronima do apostolskog pisma *Slavorum gentem* 1. kolovoza 1901. te slijed događaja za vrijeme i nakon tzv. Svetojeronimske afere u sklopu vrijednoga prigodno objavljenog zbornika. Vidi: Slavko KOVAČIĆ, „Hrvatski kolegij u Rimu prije apostolskog pisma *Slavorum gentem*“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima. Zbornik u prigodi stoljetnice papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, Jure BOGDAN (ur.), (Rim: Papinski hrvatski Zavod sv. Jeronima, 2001.), 17-97; *Isti*, „Mučni počeci sadašnjega Papinskog hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu od preustroja g. 1901. i neslužbenog otvaranja g. 1911. do naglog prekida djelovanja g. 1915.“, *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima*, 99-123. Vidi također dva

enih aspekata spomenutih dvaju fenomena, s posebnim osvrtom na njihovo koincidiranje i međuvjetovanost, što se u dosadašnjim povijesnim radovima s tim u vezi ili nedovoljno naglasilo ili se najčešće propustilo uočiti. Namjera mi je analizirati ih poglavito na osnovi dosad nekorištenih arhivskih vrela iz Arhiva Dubrovačke biskupije, koja otkrivaju pojedine važne, dosad zanemarene ili pak sasvim nepoznate aspekte naznačenih tema. Pritom svakako treba upozoriti na činjenicu da je obnovljeni Arhiv Dubrovačke biskupije otvoren tek 2004., a da su arhivski dokumenti koji će se analizirati u ovome radu dostupni tek posljednjih desetak godina. S obzirom na taj moment, ovaj se rad u istraživačkom smislu može smatrati pokušajem pomicanja okvira istraženosti naznačenih tema u svrhu njihove sustavnije i temeljitije znanstvene elaboracije.

I. Preustroj svetojeronimskih institucija i Svetojeronimska afera u korespondenciji J. Stadler – J. Marčelić

Prije prelaska na analizu preustroja svetojeronimskih institucija i Svetojeronimske afere, koja je izbila neposredno nakon njegova svršetka, držim potrebnim ukratko se osvrnuti na povijest svetojeronimskih institucija radi stvaranja šireg konteksta za razumijevanje istraživane teme. Uoči preustroja, osamdesetih godina 19. stoljeća, u Rimu su postojale četiri ustanove pod imenom sv. Jeronima: Kongregacija ili bratovština, utemeljena 1453., Gostinjac ili hodočasničko prihvatilište, kojim je od početka zajedno s dodijeljenom mu crkvom upravljala svetojeronimska kongregacija, Kanonički kaptol, koji je 1. kolovoza 1589. utemeljio papa Siksto V. te Zavod za svećenike, utemeljen 1884. Dekretom Državnog tajništva Svete Stolice od 14. kolovoza 1889. kardinalu Serafinu Vannutelliju, pokrovitelju Kongregacije sv. Jeronima i naslovniku svetojeronimske crkve, naloženo je da provede vizitaciju svetojeronimskih ustanova i papi Lavu XIII. dostavi prijedloge o njihovu preustroju.¹² Kardinal Vannutelli bio je u razdoblju od 1880. do 1887. bečki nuncij te je, između ostaloga, imao iznimno važnu ulogu u procesu obnove redovite hijerarhije u Bosni i

izvorna znanstvena članka, koji se ne spominju u prije naznačenim historiografskim pregledima: Andreas GOTTSMANN, „Papst Leo XIII. und die „jugoslawische“ Versuchung. Montenegro, San Girolamo und die südslawische Frage in der Diplomatie des Hl. Stuhls“, *Römische Historische Mitteilungen* 49 (2007.), 457-497; Z. GRIJAK, „Korespondencija Šimun Milinović – Josip Juraj Strossmayer kao povijesni izvor“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 36 (2018.), 215-255.

¹² Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 321.

Hercegovini (1881.). Tada razvija i vrlo dobre odnose s pojedinim hrvatskim crkvenim velikodostojnicima, posebice s biskupom Strossmayerom, koji ga je nastojao pridobiti za svoja stajališta o obnovi redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini, ali mu posredovati i svoje uvide o ulozi katolicizma, islama i pravoslavlja na oblikovanje povijesnih i kulturnih osobitosti pripadnika pojedinih konfesionalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, o čemu svjedoči njihova iznimno vrijedna korespondencija.¹³ Ako se uzmu u obzir navedene činjenice, okolnost da je kardinal Vannutelli obnašao dužnost protektora Zavoda sv. Jeronima u vrijeme njegova preustroja bila je, bez obzira na njegovu inače izrazitu proaustrijsku orijentaciju, u svakom slučaju pozitivna, podjednako s obzirom na hrvatske crkvene i nacionalne interese. Naime, ugarska vlada zauzimala se za ukidanje svetojeronimskih ustanova i prijelaz njegovih pitomaca u Zavod Germanico-Hungaricum u kojemu su su bogoslovi iz Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije već od ranije imali nekoliko zajamčenih mjesta.¹⁴ Austrijska se vlada, međutim, ni u nijednom trenutku nije zauzela za destrukciju svetojeronimskih ustanova, nego je razmatrala mogućnost njihova preustroja u skladu s interesima austrijske politike. Kardinal Vannutelli pridržavao se takva stajališta te otpočetak djelovao vrlo konstruktivno kada je riječ o održanju Zavoda. Također je, s obzirom na naglašeno protuslavensko raspoloženje u dijelu Rimske kurije, iznimno važna bila činjenica da su se papa Lav XIII. i državni tajnik kardinal Mariano Rampolla del Tindaro vrlo blagonaklono odnosili prema hrvatskom episkopatu, napose zbog velike uloge Katoličke Crkve u hrvatskim zemljama u tadašnjim vrlo zamašnim i ambicioznim planovima Svete Stolice za postignućem crkvenog sjedinjenja pravoslavnog Istoka i katoličkog Zapada. Naime, nužna pretpostavka bilo kakvih daljnjih akcija na tom planu bilo je osnaživanje slavenske komponente u sklopu Katoličke Crkve (u tom kontekstu treba napose shvatiti i encikliku *Grande munus* pape Lava XIII. iz 1880., kojom su sv. Ćiril i Metod uvršteni u Opći kalendar Katoličke Crkve i proglašeni slavenskim apostolima), u odnosu na predominantnu romansku i germansku. Hrvatima je Sveta Stolica namijenila krucijalnu posredničku ulogu u ostvarenju spomenute zadaće. Naime, osim što su se nalazili na stoljetnoj razdjel-

¹³ Vidi: *Korespondencija J. J. Strossmayer – S. Vannutelli (1881.-1887.)*, Josip KOLANOVIĆ – Josip BALABANIĆ (ur.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009.). Pisma na latinskom prevedena su na hrvatski te se donose usporedo.

¹⁴ Vidi o tome opširnije: Mijo KORADE, „Disciplina, ozbiljnost i duhovnost: Mihael Lauretano, obnovitelj Njemačko-ugarskog zavoda u Rimu“, *Hrvatska revija, Obnovljeni tečaj* 11 (2011.), 82-87.

nici katolicizma i pravoslavlja u Europi i što su se, kao Slaveni koji uz rimsku prakticiraju i starocrkvenoslavensku (rimsko-slavensku) liturgiju, mogli lakše približiti pravoslavnim Slavenima koji prakticiraju istočnu (bizantsku) liturgiju, Hrvati su imali i izravan višestoljetni doticaj s unitajima, koji rabe bizantsko-slavensku liturgiju u sklopu vlastite Crkve, u Zagrebačkoj nadbiskupiji i metropoliji, koje je sastavni dio od druge polovice 18. stoljeća bila grkokatolička Križevačka biskupija.¹⁵

U preustroju Zavoda sv. Jeronima u Rimu hrvatski je episkopat uočio jedinstvenu priliku za njegovo povezivanje s aktualnim planovima Svete Stolice o sjedinjenju Crkava, namijenivši mu važnu ulogu u realizaciji spomenute zamisli. Naime, oblikovao se plan da preustrojeni Zavod postane središte u kojemu bi se prakticirala ideja sjedinjenja, putem sudjelovanja u radu Zavoda svećenika iz svih, a napose slavenskih zemalja predanih ideji crkvenog sjedinjenja, koji bi u Zavodu prakticirali starocrkvenoslavensku liturgiju kao važnu poveznicu kršćanskog Istoka i Zapada. No, o tome će biti više govora kasnije, u sklopu analize inicijativa nadbiskupa Stadlera i biskupa Marčelića na tom planu.

Kako je ranije spomenuto, austrijska je vlada od samoga početka preustroja svetojeronimskih institucija nastojala staviti ih pod svoju kontrolu, dok je ugarska vlada, koja nije željela nacionalni hrvatski zavod u Rimu, djelovala na njihovoj destrukciji predloživši da ga se ukine, a da se hrvatski klerici šalju u Zavod Germanico-Hungaricum u kojemu su od ranije imali nekoliko zajamčenih mjesta. Doznajući da se Sveta Stolica odlučila za preustroj svetojeronimskih ustanova, hrvatski je episkopat poduzeo energičnu akciju u svrhu njihova pretvaranja u modernu crkvenu ustanovu, svećenički zavod za višu izobrazbu svećenika, koji će udovoljavati zahtjevima vremena i aktualnim potrebama hrvatskih dijeceza. Pritom se kao najvažnije pitanje pojavio problem preustroja Zavoda za svećenike, utemeljenog 1884., koji je bio zamišljen kao svećeničko-bogoslovni zavod, ali mu je djelovanje bilo sputano nedostatkom sredstava i višegodišnjim trzavicama među kanonicima svetojeronimskog Kaptola. O vrlo lošim odnosima među njima, kao jednome od najvažnijih uzroka lošeg funkcioniranja svetojeronimskog Kaptola, svjedoči pismo dubrovačkog biskupa Josipa Marčelića vrhbosanskom nadbiskupu Josipu Stadleru, koje mu je uputio nekoliko dana nakon pohoda u Rim *ad limina* 27. rujna 1895. U svojoj kritičkoj ocjeni njegova općeg stanja Marčelić nije posebice izdvojio ni jednoga od kanonika, dok je za Ivana Črnčića, prepozita svetoje-

¹⁵ Vidi opširnije: Križevačka eparhija: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34093> (14. 9. 2019.).

ronimskog Kaptola, uglednog hrvatskog povjesničara i slavista, ustvrdio da je dobar u svojem načinu djelovanja, ali da mu nedostaje energije, odnosno autoritet kojim bi unio red u narušene odnose u kanoničkom zboru: „Stanovao sam kod sv. Jeronima tako sam imao prigode neke stvari vidjeti. Stanje tog našeg zavoda je uprav loše, u kapitulu je još gore. Između kanonika je takav razdor da je baš grozno i pomisliti na to. Bio sam kod Nj. Uzor. Kard. Protektora Vannutellija, sada visitatora, i on mi se je strašno tužio da ne zna što učiniti, nemajući kome povjeriti administrativnu upravu. Mons. Crnčić je dobar u svojem načinu djelovanja ali bez ikakve energije. Vašoj Preuzvišenosti, uvjeren sam, da su stvari još bolje poznate nego meni.“¹⁶ Stadler se u odgovoru Marčeliću od 4. listopada 1895. u svemu složio s njim, posebice s njegovom tvrdnjom da su narušeni odnosi među kanonicima postali prepreka njihovu komuniciranju, a samim tim i bilo kakvu konstruktivnom djelovanju unutar svetojeronimskog Kaptola. No, koncentrirao se na stvar koja mu se u konkretnoj situaciji činila znatno važnijom, naime, na moguću veliku ulogu svetojeronimskog Zavoda u ozbiljenju planova hrvatskog episkopata i Svete Stolice o sjedinjenju Crkava. Na takvo promišljanje uloge Zavoda sv. Jeronima, kao važnog stjecišta promicanja ideje crkvenog sjedinjenja, Stadlera je svakako potaknulo i imenovanje apostolskim povjerenikom za sjedinjenje Crkava od strane pape Lava XIII.¹⁷ Pritom je u historiografskom smislu iznimno relevantno da Stadler u pismu Marčeliću navodi da bi Zavod sv. Jeronima mogao „optimalno poslužiti crkvenom ujedinjenju u našoj zemlji.“¹⁸ Iznimna vrijednost Stadlerova pisma Marčeliću od 4. listopada 1895. nije sadržana samo u činjenici da Stadler u njemu govori o svojim planovima o pretvaranju svetojeronimskih institucija u stjecište promicanja crkvenog sjedinjenja nego, i to napose, u tome što u njemu detaljno i precizno navodi svoje prijedloge o preustroju svetojeronimskih institucija koje je u pismu od 28. listopada 1895. uputio papi Lavu XIII. Naime, spomenuto pismo, na lat-

¹⁶ J. Marčelić – J. Stadleru, s. 1., 27. 9. 95., Arhiv Dubrovačke biskupije, Fond: Biskupija dubrovačka, Serija 20, Spisi dubrovačkih biskupa, Potserija 21, Presidali – Atti riservati, 1893.-1899. (dalje: ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), Br. 27. res. 1895.

¹⁷ Papa Lav XIII. imenovao je nadbiskupa Stadlera apostolskim povjerenikom za sjedinjenje Crkava pismom *Quae doctrinae* 12. listopada 1894. O crkvenim i političkim kontroverzijama tog imenovanja, napose s obzirom na protezanje Stadlerovih nadležnosti, vidi opširnije: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 263-275.

¹⁸ J. Stadler - J. Marčeliću, 4. 10. 1895., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati, Br. 27. res. 1895.

inskom jeziku, Sveta Stolica nije primila, za što se s velikom izvjesnošću može pretpostaviti da je bilo posljedica zapljene od strane organa cenzure koju su sustavno provodile austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini. Prijepis Stadlerova pisma papi Lavu XIII. od 28. listopada 1895., uklopljenog u Stadlerovo pismo Marčeliću od 4. listopada iste godine, zbog njegove dosadašnje nedostupnosti, ali, i to napose zbog njegove iznimne historio-grafske vrijednosti, uvrštavam u rad u cijelosti: „U Rimu je hrvatski kaptol Svetog Jeronima povezan s hrvatskim kolegijem i hospicijem. Kad je tome tako, to ima i neku vrijednost. Meni se čini da to može biti od iznimne koristi za uniju sa shizmaticima u našoj domovini na sljedeći način: 1. Da se ondje, gdje je središte za sve slavenske pojedince i zemlje, obrazuju novi kanonici kako bi mogli raditi na uniji sa shizmaticima; 2. Svi kanonici koji se služe slavenskom liturgijom, trebaju koristiti latinski obred; 3. Da se neki svećenici iz svih dijeceza slavenskih područja smjeste u Ilirski kolegij i da se ondje usavrše u staroslavenskom jeziku i slavenskoj liturgiji koje bi praktično koristili u crkvi svetog Jeronima; 4. Da sjedinjeni svećenici žive s našima u istom kolegiju i da im se dopusti da i u našoj crkvi rabe staroslavensku liturgiju po grčkome običaju, kao što to će to činiti i naši po latinskome običaju; 5. Da svi ti svećenici (uključujući kanonike) rade na svemu onome što će im u domovini biti nužno za učinkovito provođenje unije sa shizmaticima, odnosno na slavenskoj povijesti, ruskom jeziku, crkvenoslavenskom jeziku, pravu Istočne Crkve, dogmatskim pitanjima kako bi se riješile poteškoće koje obično stvaraju shizmatici, te da izvrsno svladaju grčki običaj, i općenito i u pojedinostima, onako kako ga rabe naši unijati itd.“¹⁹

¹⁹ „Roma adest capitulum croaticum S(ancti) Hieronimi conjunctum cum collegio atque hospitio croatico. Prout modo haec omnia se habent, non valent quidquam. Mihi omnia haec videntur optime inservire posse unioni cum schismaticis in patria nostra, dummodo: 1. ita canonici novi instituantur, ut ibi sit centrum omnium personarum quae ubique terrarum slavorum adlaborant pro unione cum schismaticis; 2. omnes canonici liturgia slava servato ritu latino utantur; 3. aliqui sacerdotes ex omnibus dioecesibus regionum slavorum in collegio illirico collocentur, atque ibi perfecte studeant linguae antiquae slavae, atque liturgiae slavae eaque practice in Ecclesia s(ancti) Hieronymi utantur; 4. ut etiam sacerdotes uniti in eodem collegio cum nostris habitent, atque iis permittatur, ut in eadem Ecclesia ritu graeco antiquo slavica liturgia utantur, prout nostri id facturi sunt ritu latino; 5. ut omnes isti sacerdotes (canonicis non exceptis), omnibus operam dent, quaecunque iis necessaria futura sunt in patria ad efficaciter laborandum pro unione cum schismaticis, scilicet historiae Slavorum, linguae russicae, linguae antiquo – slavae, juri ecclesiae orientalis; quaestionibus dogmaticis, quae resolvunt difficultates quae a schismaticis fieri solent, ritui graeco perfecte addiscendo in genere et in specie, prout eo utantur nostri uniti etc.“ J. Stadler

Stadler se na svoje pismo upućeno Lavu XIII. 28. svibnja 1895. osvrnuo i u pismu biskupu Strossmayeru od 31. siječnja 1896. obavijestivši ga da mu je državni tajnik Svete Stolice kardinal Mariano Rampolla na njegov upit o uzrocima izostanka odgovora Svete Stolice na njegove prijedloge odgovorio da se to pismo izgubilo, da ga Sveta Stolica nije ni primila te ga je zamolio da mu što prije pošalje prijepis. Stadler nije mogao prikriti čuđenje zbog nestanka pisma. Naime, premda je bio upoznat s činjenicom da njegova pisma ponekad na pošti otvaraju, još se nije dogodilo da neko pismo nestane. Razmatrajući moguće uzroke nestanka spomenutog pisma, daje važan podatak. Naime, uz njegovo pismo nalazilo se pismo biskupa Strossmayera, najvjerojatnije također posvećeno izlaganju mogućnosti pretvaranja svetojeronimskog Zavoda u stjecište crkvenog sjedinjenja. Stadler je očitovao sumnju da se u tome nalazi uzrok zapljene njegova pisma te je zamolio Strossmayera da mu ne šalje prijepis, nego da ga izravno uputi u Rim: „Nije li možda zaustavila (cenzura pri pošti, op. Z. G.) taj list zato, što je Vaše pismo bilo unutra? S mojim pismom, dakle, izgubilo se i Vaše. Ja ne imam prepisa Vašega pisma, a Vi imate. Zato umoljavam Vašu Preuzvišenost, da biste blagoizvolili dati prepisati ono pismo (...), ter ga directe priposlali kardinalu Rampolli.“²⁰ U ožujku 1896. Stadler javlja Strossmayeru da je kardinal Rampolla ovaj put primio njegove prijedloge o Zavodu sv. Jeronima kao stjecištu za provedbu unije pravoslavnih kršćana sa Svetom Stolicom: „Primio sam ovih dana pismo od kardinala Rampolle, u kojem mi javlja, da je ovaj put primio moj izvještaj o uniji. Medju ostalim piše mi: Le sue proposte sono state da me rimesse nelle mani del S. Padre; mi è grato assicurarla che Sua Santità si riserbata di studiarle (Vaše prijedloge sam dostavio u ruke Sv. Ocu. Drago mi je zajamčiti Vam da se Njegova Svetost obvezala proučiti ih).“²¹ U pismu biskupu Marčeliću od 4. listopada 1895. Stadler, još ne znajući da se njegovu pismu od 28. svibnja zameo svaki trag, a izražavajući nadu da će Sveta Stolica na njega odgovoriti, moli Marčelića da ne poduzima ništa na tom planu dok ne stigne odgovor: „Sada, dok iz Rima na moj predlog od 28. svibnja t. g. ne stigne odgovor, ne valja ništa učiniti.“²² No, ujedno Marčeliću u cijelosti prenosi

- J. Marčeliću, 4. 10. 1895., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati, Br. 27. res. 1895. Tekst s latinskog transkribirao dr. sc. Zoran Grijak. Kolacionirala i prevela na hrvatski jezik dr. sc. Zrinka Blažević.

20 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 328.

21 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 328.

22 J. Stadler - J. Marčeliću, Sarajevo, 4. 10. 1895., ABD, FBD, s. 20, Presidiali – Atti riservati, Br. 27. res. 1895.

svoje prijedloge, koje je u pismu od 28. svibnja iznio Svetoj Stolici, o pretvaranju Zavoda sv. Jeronima u središte promicanja crkvenog sjedinjenja, o čemu je već bilo govora. Vrijednost navedenog Stadlerova pisma Marčeliću od 4. listopada 1895. u tome je da, unatoč tome što iz korespondencije Stadler – Strossmayer okvirno saznajemo da je Stadler u spomenutom pismu od 28. svibnja iste godine predložio pretvaranje svetojeronimskog Zavoda u centar za promicanje crkvenog sjedinjenja te da je uz navedeno Stadlerovo pismo bilo priloženo i Strossmayerovo, posvećeno istoj stvari, sadržava cjelovit prijepis svih Stadlerovih prijedloga i time omogućava povjesničarima njihovu sustavnu i sveobuhvatnu analizu te daje osnove za oblikovanje argumentiranog stajališta o razlozima zbog kojih su austrougarski organi cenzure zaplijenili i uništili spomenuto pismo (mogućnost da se „izgubilo“ možemo gotovo s potpunom izvjesnošću odbaciti, što je *implicite* učinio i Stadler u pismu Strossmayeru, ustvrdivši da je znao da njegova pisma otvaraju, ali da se još nikada nije dogodilo da pismo nestane). Držim da je Stadler, razmatrajući uzroke zapljene pisma od strane austrougarskih vlasti, pretjeranu važnost pridao činjenici da je njegovu pismu bilo pridruženo Strossmayerovo pismo, uvjeren da ih je na to navelo njihovo veliko nepovjerenje prema Strossmayeru, zbog njegova djelovanja usmjerenog prema južnoslavenskoj političkoj i kulturnoj suradnji te zauzimanja za crkveno sjedinjenje pravoslavnih kršćana sa Svetom Stolicom, u čemu su austrougarske vlasti, napose u nastojanjima za sjedinjenim s Pravoslavnim Crkvama na Balkanu i u istočnoj Europi, nazirale tek sredstvo potpore širenju političkog utjecaja Ruskog Carstva na slavenske zemlje u sklopu Austro-Ugarske Monarhije. Važnijim razlogom zapljene, uz osnovanu pretpostavku da su austrougarske vlasti uništile Strossmayerovo pismo, podjednako kao i Stadlerovo, držim sadržaj Stadlerova pisma, poglavito činjenicu da se u njemu svetojeronimskom Zavodu u Rimu namijenila krucijalna uloga u promicanju starocrkvenoslavenske liturgije u sklopu širih nastojanja Svete Stolice za sjedinjenjem Crkava. Pritom se nikako ne smije previdjeti činjenica da Stadler u točki 2. citiranog pisma Zavod sv. Jeronima definira kao „središte za sve slavenske pojedince i zemlje“, što je austrougarske vlasti, koje su općenito u nastojanjima hrvatskog episkopata za sjedinjenje Crkava nazirale isključivo politički moment, svakako moglo navesti na oblikovanje i vrlo radikalnih zaključaka – o pokušaju utemeljenja zavoda iz kojega će se iz grada Rima, dakle iz samoga središta Katoličke Crkve, širiti (pan)slavenska propaganda u sklopu zavoda za višu naobrazbu hrvatskih katoličkih svećenika iz Trojedne kraljevine. Naime, austrougarske su vlasti zauzimanje za afir-

maciju starocrkvenoslavenske liturgije smatrale isključivo sredstvom za poticaje širenja ruskog panslavizma na područje slavenskih zemalja Monarhije, s intencijom ugrožavanja sigurnosti Austro-Ugarske Monarhije, a s obzirom na pretežitost slavenskog stanovništva u njoj, i njezine opstojnosti. U skladu s takvim stajalištem najmjerodavnijih čimbenika u Austro-Ugarskoj Monarhiji, o starocrkvenoslavenskoj liturgiji kao ponajprije političkom instrumentu, a ni u kojem slučaju, ili tek sekundarno, kao sredstvu za promicanje crkvenog zajedništva i sjedinjenja, Stadlerov plan o pretvaranju Zavoda sv. Jeronima u centar za „sve slavenske pojedince i zemlje“, u kojemu bi se poučavali u starocrkvenoslavenskoj liturgiji kako bi mogli raditi na uniji sa pravoslavnima, bila je od strane austrougarskih vlasti neprijeporno shvaćena kao zamisao bremenita mogućim negativnim političkim posljedicama, čak štoviše kao prijetnja interesima vanjske i unutarnje politike Austro-Ugarske Monarhije.

Prije nastavka analize daljnjih Stadlerovih i Marčelićevih akcija na preustroju svetojeronimskih institucija u moderan hrvatski inozemni svećenički zavod treba ukratko upozoriti i na sadržaj završnog dijela pisma nadbiskupa Stadlera biskupu Marčeliću od 4. listopada 1895., koji slijedi nakon u njega uvrštenog prijepisa Stadlerova pisma Lavu XIII. na latinskom jeziku od 28. svibnja 1895. Taj dio pisma također je iznimno historiografski relevantan, budući da je Stadler u njemu, dopuštajući Marčeliću da sa sadržajem njegova pisma upozna sav hrvatski episkopat, izuzeo zadarskog nadbiskupa i dalmatinskog metropolita Grgura Rajčevića.²³ Pritom je, upozorivši na Rajčevićevu nezainteresiranost za crkvenu uniju, oprezno aludirao na mogućnost da bi Rajčević sa sadržajem njegova pisma mogao upoznati austrijsko Namjesništvo za Dalmaciju sa sjedištem u Zadru, koje je u najvećoj mogućoj mjeri nastojalo ograničiti djelovanje

²³ G. Rajčević (Dubrovnik, 30. I. 1826. - Zadar, 25. X. 1899.). Zaređen je za svećenika u Dubrovniku 1848. U Zadru je, do imenovanja nadbiskupom 1891., obnašao dužnost ravnatelja Bogoslovnog sjemeništa i člana Pokrajinskog školskog vijeća. Snažno se protivio bilo kakvoj afirmaciji hrvatstva na crkvenoj razini, čemu je posebice pridonosila glagoljaška liturgija. Tvrdio je da ni jedna crkva u Zadarskoj nadbiskupiji nema ni pravo ni povlasticu uporabe starocrkvenoslavenskog jezika u slavljenju mise. Vidi: Marijo RELJANOVIĆ, „Enciklika *Grande munus* i pitanje obnove glagoljštva u Dalmaciji“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, god. 43, Zadar, 2001., 368-369. O Rajčevićevu napredovanju u crkvenoj hijerarhiji vidi: *Hierarchia Catholica, medii et recentioris aevi. Vol. VIII, A Pontificatu Pii PP. IX (1846) usque ad Pontificatum Leonis PP. XIII (1903): sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series: e documentis tabularii praesertim Vaticani*, Remigius RITZLER – Pirmin SEFRIN (ur.), (Monasterii: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, 1979.), 315.

hrvatskog episkopata na sjedinjenju Crkava, a napose na afirmaciji staro-crkvenoslavenske liturgije: „To je predlog, koji sam do sada samo preuzv. biskupu Strossmayeru saobćio; a koji je on skroz odobrio; a sada ga eto Vama priobćujem. Ovaj predlog možete saobćiti svim biskupom u Dalmaciji, samo zadarskom ne; možete ga priobćiti i preuzv. nadbiskupu barskom u Crnoj Gori. Zadarskom zato ne, jer je on jedini u Dalmaciji, koji se za uniju ne zanima, pa se bojim, neće li možda moj predlog nehotice dati vladi, koja bi mogla praviti neprilike. Koji god je zato, može na me napisati list, ali u latinskom jeziku, da ga ja uzmognem u originalu na sv. Stolicu priposlati.”²⁴ O ustrajnom oponiranju nadbiskupa Rajčevića akcijama hrvatskog episkopata u vezi sa sjedinjenjem Crkava i pružanju potpore stajalištima austrijskog Namjesništva za Dalmaciju glede istih, bit će više riječi u nastavku rada. Prije toga potrebno je ukratko se osvrnuti na važnije događaje koji su uslijedili.

Godine 1897. na otoku Lokrumu sastali su se dubrovački biskup Marčelić, vrhbosanski nadbiskup Stadler, koji se, na Marčelićev poziv, na Lokrumu liječio od problema prouzročenih astmom, barski nadbiskup fra Šimun Milinović i kotorski biskup Frano Uccellini radi rasprave o preustroju svetojeronimskih ustanova. U dogovoru s njima nadbiskup Stadler formulirao je sedam prijedloga i poslao ih, potpisane od strane sudionika sastanka, 21. ožujka 1897. svim hrvatskim (nad)biskupima koji imaju pravo na svetojeronimske ustanove da ih pročitaju i dopune svojim prijedlozima. Dokument je napisan na latinskom jeziku. Njime se, između ostaloga, predlaže ukidanje dotadašnjeg Kaptola i Gostinjca sv. Jeronima u Rimu, utemeljenje Zavoda za višu naobrazbu svećenika te da se svećenički kolegij (zavod) zove *Collegium Sancti Hieronymi Illiricorum* i da se u njega besplatno primaju svećenici/studenti obaju obreda iz biskupija slavonskog Juga.²⁵ Lokrumski prijedlozi prihvaćeni su od strane pretežitog dijela hrvatskog episkopata. Iznimka je bio zadarski nadbiskup i dalmatinski metropolit Grgur Rajčević, koji se izravno obratio Svetoj Stolicu ističući da se zauzima za austrijski protektorat nad Zavodom, da želi da imenovanje

²⁴ J. Stadler - J. Marčeliću, Sarajevo, Sarajevo, 4. 10. 1895., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati, Br. 27. res. 1895. Na kraju pisma Stadler je, prije njegova upućivanja Marčeliću, 2. studenoga 1895. dopisao da prijepis treba poslati splitsko-makarskom biskupu Filipu Frani Nakiću i kotorskom biskupu Franu Uccelliniju: „Poslat prijepis predloga Presvj. Nakiću, barem i Uccelliniju.“ O razlozima zbog kojih Stadler nije poslao pismo gotovo mjesec dana nakon što ga je napisao, možemo samo nagađati (prezauzetost, ostavljanje otvorenom mogućnosti za eventualne dopune i/ili dr.).

²⁵ Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 329.

njegova poglavara bude pridržano Papi ili caru, i to na prijedlog trojice hrvatskih nadbiskupa metropolita - zagrebačkoga, vrhbosanskoga i zadarskoga, te da Barska nadbiskupija i buduća biskupija u Srbiji nemaju pravo na Zavod. Svojom odlukom da u odlučivanje o preustroju svetojeronimskih institucija budu uključeni zagrebački, zadarski i vrhbosanski nadbiskup nadbiskup Rajčević ustvari je slijedio intencije i odluke Svete Stolice s tim u vezi jer se ranije, prije izričitog očitovanja Svete Stolice s tim u vezi,²⁶ nalazio u oporbi prema zajedničkom istupu hrvatskog episkopata težeći da dalmatinski episkopat u svetojeronimskom pitanju djeluje zasebno.²⁷ Međutim, kada je riječ o njegovu izričitom protivljenju davanja prava obnovljenoj Barskoj nadbiskupiji (1886.) na preustrojenu Zavod, njegov otpor, kako će posvjedočiti kasniji razvoj događaja, ni u kojem slučaju nije bio neosnovan. O tome nepobitno svjedoče događaji koji su uslijedili nakon uključivanja opunomoćenog crnogorskog poslanstva u Svetojeronimsku aferu na čelu s Lujom Vojnovićem, nakon provale u Zavod talijanskih iredentista 29. kolovoza 1901., o čemu će biti više govora kasnije.

26 Tu odluku kardinal protektor S. Vannutelli priopćio je trojici spomenutih hrvatskih metropolita 19. ožujka 1900., uz potvrdu njihova prava na izbor prikladnog svećenika iz slavenskog (hrvatskog) naroda za upravitelja (rektora) preustrojenog svetojeronimskog Zavoda: „[...] idoneus sacerdos ex slavica gente, electus ab episcopis provinciarum ecclesiasticarum Iaderensis, Zagrebiensis et Vrhbosnensis.“ kardinal Mariano Ramoplla – Excellentissimis ac Reverendissimis Dominis Archiepiscopis provinciarum ecclesiasticarum Iaderensis, Zagrebiensis et Vrhbosnensis, Romae, die 19 Martii 1900.“ ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati, 1900.

27 Iz nastavka već fragmentarno citiranog pisma biskupa Marčelića nadbiskupu Stadleru od 27. rujna 1895., u kojemu mu se požalio na razdor među svetojeronimskim kanonicima, doznajemo također da je Marčelić po povratku iz Rima u Zadru o preustroju svetojeronimskih institucija razgovarao sa zadarskim nadbiskupom Rajčevićem, hvarskim biskupom Fulgencijem Carevim, splitsko-makarskim biskupom Filipom Franom Nakićem te da je nakanio o tome još razgovarati s kotorskom biskupom Franom Uccelinijem. Nadbiskup Rajčević tom se prigodom zauzeo za samostalno djelovanje dalmatinskog episkopata u svetojeronimskom pitanju, ali se Marčelić s tim nije složio, založivši se za sporazumno djelovanje cjelokupnog hrvatskog episkopata, potvrdivši time nacionalnointegrativni aspekt djelovanja hrvatskog episkopata tijekom preustroja svetojeronimskih institucija: „Preuzv. Nadbisk. Rajčević bio mi je rekao da mi sami Dalm. biskupi učinimo koji zajednički korak (na margini precrtano: Preuzv. Nadb. Rajčević je od mnijenja da mi Dalm. bisk. ujedno pošaljemo naše predloge u Rim), ali kad se promisli bolje to bi bilo nešto krnjasto; najbolje da se prije svi razumijemo. Ovo je Preuzv. moje osobno mnijenje, jer neimam naloga od drugih Dalm. biskupa da Vam pišem, no držim da nijedan ne može biti protivan, buduć da mi sami ništa nemožemo odlučiti.“ J. Marčelić - J. Stadleru, s. 1., 27. IX. 1895., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), Br. 27. res. 1895.

Na temelju arhivskih izvora može se s velikom izvjesnošću tvrditi da je Rajčević, kao dalmatinski metropolit odan intencijama austrijskih vlasti u Dalmaciji, bio ne samo u dosluhu nego u punom suglasju sa stajalištima austrijskog Namjesništva u Zadru, koje je od dalmatinskog episkopata očekivalo konkretnije uvažavanje stajališta austrijskih vlasti glede reguliranja preustroja svetojeronimskih institucija, a također ga je nastojalo privoljeti na samostalno djelovanje u svetojeronimskom pitanju, uz isključenje hrvatskog episkopata u Hrvatskoj i Slavoniji te Bosni i Hercegovini, kako bi djelovanje hrvatskog episkopata u tom iznimno važnom crkvenom pitanju, uz to što bi bilo suženo na dalmatinsku crkvenu pokrajinu i time se u prostornom smislu podudaralo s područjem teritorijalne i upravne nadležnosti austrijskog Namjesništva za Dalmaciju, izgubilo svoje nacionalno-integrativno značenje. Marčelić, ne slučajno, Stadleru piše da bi zasebno djelovanje dalmatinskog episkopata u svetojeronimskom pitanju bilo „krnjasto“, odnosno krnje, nepotpuno, što je podjednako uključivalo i crkvenu i nacionalno-političku komponentu jer se prostor dijeceza koje su imale pravo na svetojeronimske institucije poklapao s cjelokupnim u sklopu dualistički preustrojene Monarhije politički razjedinjenim prostorom hrvatskih zemalja, odnosno sa sveukupnim područjem hrvatskih nacionalnih aspiracija. Međutim, s tim u vezi treba upozoriti da su Lokrumski prijedlozi, uvelike zahvaljujući nastojanju nadbiskupa Stadlera da preustrojeni Zavod sv. Jeronima postane stjecište prakticiranja ideje crkvenog sjedinjenja, što je napose izraženo u prijedlogu da se u njega besplatno primaju svećenici/studenti obaju obreda iz biskupija slavenskog Juga, znatno premašili državno-pravni okvir hrvatskih zemalja u koje su svi tadašnji nacionalno-politički programi, uz Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, ubrajali i Bosnu i Hercegovinu, odnosno austrougarski državni sklop što su austrougarske vlasti, s obzirom na to da je to utiralo put boravku i utjecaju na svetojeronimski Zavod svećenicima iz katoličkih dijeceza iz pravoslavnih južnoslavenskih balkanskih država, smatrale apsolutno neprihvatljivim držeći da bi to moglo omogućiti zlouporabu Zavoda u svrhe političkog panslavizma pod utjecajem Ruskog Carstva, o čemu je već bilo govora. Na jednome od originalnih primjeraka Lokrumskih prijedloga nalazi se dopisana zabilješka na njemačkom jeziku, na pisanoj gotici, s nadnevkom 3. travnja 1897., austrijskog namjesnika za Dalmaciju Davida von Rhonfelda²⁸ kao stajalište Namjesništva. Zabilješka

²⁸ David von Rhonfeld (Prag, 1. srpnja 1837. - Beč, ?; između 1914. i 1917.). U Vojnu akademiju u Bečkom Novom Mjestu (Wiener Neustadt) stupio je 23. studenoga 1848. Kao doporučnik 14. lovačkog bataljuna dopunski se školovao 1858./1859.

odražava njegovo nezadovoljstvo time što se dalmatinski episkopat u svom postupanju glede preustroja svetojeronimskih institucija ne oslanja na Namjesništvo i uopće ne uvažava njegova stajališta. Iznose se i konkretni prigovori na „neprikladno“ držanje pojedinih dalmatinskih crkvenih velikodostojnika s tim u vezi, a posebice dubrovačkog biskupa Marčelića, za čije je postupanje u svetojeronimskom pitanju namjesnik David ustvrdio da bi moglo prizvati intervenciju strane sile u njegovo rješavanje: „[...] ipak moram napomenuti, da bih ja više volio, kada bi dubrovački biskup, kojega tako visoko cijenim, odustao od prizivanja strane intervencije. Vlada se načelno trudi održavati vrlo dobru slogu s visokim crkvenim dostojanstvenicima i biti uvijek pripravna, ovisno o mogućnostima, ispuniti njihove želje, a da se ipak ne može pohvaliti jednakom susretljivošću od strane biskupa. 3/4. 97.“²⁹ U nekim svojim ranijim radovima, u kojima sam

u Ratnoj školi u Beču. Godine 1859. kao kapetan sudjeluje u ratu Austrije protiv Pijemonta i Francuske u Italiji, a 1866. u ratu Austrije s Italijom i Pruskom. Godine 1868. postao je majorom (bojnikom), 1872. dopukovnikom, a 1875. pukovnikom. Kao zapovjednik 29. pješačke pukovnije (od 1876.) sudjelovao je 1878. u vojnom zaposjedanju Bosne i Hercegovine. Čin general-bojnika stekao je 1880. Od 1880. do 1883. bio je zapovjednik 17. pješačke brigade u Pragu. Godine 1884./1885. časnik je u stožeru XIV. vojnog zapovjedništva u Innsbrucku, a od 1886. do 1890. bio je domaršal u stožeru Vojnog zapovjedništva u Sarajevu gdje je 1889. bio zamjenik glavnoga zapovjednika za Bosnu i Hercegovinu zemaljskog poglavara baruna Johanna von Appela. Dana 13. listopada 1890. imenovan je namjesnikom i vojnim zapovjednikom u Dalmaciji. Tom prilikom pisano je u dalmatinskom tisku (*Narodni list*, 15. X. 1890.) o njegovu hrvatskom podrijetlu. U generalski čin Feldzeugmeistera (generala topništva) promaknut je 1893. godine. Za njegove uprave Dalmacijom Namjesništvo je nastojalo oko regulacije voda i isušivanja močvarnih predjela, gradnje prometnica u kopnenom dijelu i promicanja gospodarstva. U odgovoru bečkoj vladi (ministar predsjednik Ernest von Körber), koja je 1900. Namjesništvu dostavila svoj nacrt uređenja jezičnog pitanja, zauzeo se da se u državnim uredima u Dalmaciji (osim u vojsci) ne uvodi njemački, nego hrvatski kao službeni jezik jer prema posljednjem statističkom popisu tim jezikom govori 96% stanovništva Dalmacije. Umirovljen je 1901., a 1902. dobio je barunat. Lovorka ČORALIĆ, „David von Ronfeld, Emil (Emilian)“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1993.), 228-229.

29 „[...] doch muss ich mir die Bemerkung beizufügen, dass ich es vorgezogen hätte, wenn der vor mir so hoch verehrte Bischof von Ragusa die Berufung fremder Intervention unterlassen haben würde. Die Regierung ist prinzipiell bemüht, das beste Einvernehmen mit den hohen Würdenträger der Kirche zu pflegen und stets bereit, deren Wünsche nach Tunlichkeit zu erfüllen, ohne sich jedoch eines gleichen Entgegenkommens seitens der Bischöfe rühmen zu können. 3/4. 97.“ *ABD, FBD*, s. 20, p. 21, *Presidiali – Atti riservati, 1893.-1899.*, Br. 30/97. res. Lokrumski prijedlozi, 21. III. 1897. (latinski original i hrvatski prijepis). (tekst transkribirao i preveo Z. G.)

analizirao opasku namjesnika Davida von Rhonfelda, iznio sam pretpostavku da se aluzija na intervenciju strane sile odnosi na Kraljevinu Italiju pretpostavljajući da su austrijske vlasti držale da se Sveta Stolica u svetojeronimskom pitanju, pod snažnim utjecajem talijanskih vlasti koje su vrlo pristrano djelovale u svetojeronimskom sporu i općenito talijanske politike koja je nakon ukinuća Papinske Države 1870. nastojala demonstrirati moć prema Svetoj Stolici, neće uspjeti sasvim oduprijeti političkim pritiscima Kraljevine Italije.³⁰ Međutim, ta je pretpostavka bila pogrešna, što sam uvidio tek naknadno širim i temeljitijim uvidom u arhivsku građu koja je posvjedočila da je riječ o Ruskom Carstvu, koje se nakon sklapanja konkordata između Kneževine Crne Gore i Svete Stolice 1886., u cilju širenja svojega utjecaja prema Zapadu i izbijanja na topla mora, nastojalo preko Kneževine Crne Gore upletati u sva pitanja koja su bila od krucijalnog značenja u planovima Svete Stolice o crkvenoj uniji.³¹ Naime, konkordat s Kneževinom Crnom Gorom (1886.) jedini je ugovor kojim se uređuju odnosi između Katoličke Crkve i dotične države koji je Sveta Stolica uopće uspjela sklopiti s nekom pravoslavnom državom, što ju je usmjeravalo na njegovo održavanje i uz vrlo široke ustupke crnogorskoj Kneževini, ali i na što snažnije uključivanje Barske nadbiskupije u sva pitanja vezana uz crkvenu uniju, o čemu je svjedočila i činjenica da je 1887. dopustila uporabu starocrkvenoslavenske liturgije bez ograničenja na cijelom području Barske nadbiskupije.³² Sveta Stolica pritom je zanemarila važnu činjenicu da, favorizirajući Crnu Goru kao jedinu pravoslavnu državu s kojom je sklopila konkordat, može otvoriti pravu „Pandorinu kutiju“ političkih zapletaja zbog činjenice da je Kneževina Crna Gora u ekonomskom i političkom smislu sasvim ovisila o Ruskom Carstvu i u osnovi bila njegova baza za potiskivanje Austro-Ugarske Monarhije s Balkana i prodor na topla mora (do svrgavanja dinastije Obrenović i dolaska na vlast dinastije Karađorđević u Kraljevini Srbiji 1903., kada potonja postupno postaje glavni ruski oslonac za provedbu spomenute politike). Radilo se napose o težnji Ruskog Carstva da preko Kraljevine Srbije i Kneževine (od 1910.

³⁰ Vidi: Zoran GRIJAK – Andreja ŠČAPEC, „Odnos biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Tadije Smičiklase u Smičiklasovim pismima“, *Scrinia Slavonica. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 13 (2013.), 28.

³¹ Vidi o tome opširnije: Z. GRIJAK, „Korespondencija Šimun Milinović – Josip Juraj Strossmayer kao povijesni izvor“, 215-255.

³² Vidi opširnije: Z. GRIJAK, „Korespondencija Šimun Milinović – Josip Juraj Strossmayer kao povijesni izvor“, 217-226.

Kraljevine) Crne Gore potisne Austro-Ugarsku Monarhiju iz Bosne i Hercegovine, a proširenjem Kneževine Crne Gore do ušća Neretve u Dalmaciji, što je bio glavni cilj ekspanzionističke crnogorske vanjske politike, ugrozi hrvatske i austrijske pozicije u južnoj Dalmaciji. S tim u vezi bilo je politički iznimno opasno uključivanje obnovljene Barske nadbiskupije u stjecanje bilo kakvih prava na svetojeronimski Zavod. Austrijsko Namjesništvo za Dalmaciju pribojavalo se, dakle, s pravom, kako će posvjedočiti susljedni događaji, upletanja Ruskog Carstva u preustroj svetojeronimskih institucija preko crnogorskog kneza, svjetovnog suverena države na čijem se području nalazila Barska nadbiskupija i upravo na to se odnosila opaska namjesnika Davida na primjerku Lokrumskih prijedloga dostavljenih Namjesništvu. Kao argument za opovrgavanje ranije pretpostavke da se formulacija „prizivanje intervencije strane sile“ odnosilo na Kraljevinu Italiju, poslužio mi je i podatak da je zadarski nadbiskup Rajčević, koji je svoje poglede na preustroj svetojeronimskih institucija oblikovao u suglasju s austrijskim Namjesništvom, zatražio da Barska nadbiskupija i buduća biskupija u Srbiji (dakle, sve katoličke biskupije na južnoslavenskom prostoru izvan austrougarskog sklopa) budu sasvim isključene od bilo kakva prava na svetojeronimske institucije. Očevidno se radilo o bojazni austrijskog Namjesništva, odnosno austrijske vlade, da će Rusko Carstvo, koje je uvelike utjecalo na oblikovanje vanjske politike Kneževine Crne Gore, iskoristiti stjecanje utjecaja crnogorskog kneza na Zavod, koji je stečen tijekom preustroja svetojeronimskih institucija u svećenički Zavod, za širenje svojega vanjskopolitičkog utjecaja prema Zapadu, na štetu Austro-Ugarske Monarhije. Navedenu interpretaciju potkrepljuje i sasvim osnovana pretpostavka da je, nedvojbeno s istim poticajem, isključivanjem bilo kakvih osnova budućeg izvanmonarhijskog slavenskog, odnosno ruskog utjecaja na svetojeronimske institucije, od strane austrougarskih vlasti uništeno Stadlerovo pismo državnom tajniku kardinalu Rampolli od 28. svibnja 1895. u kojem se, u točki 2., izričito navodi da se u ilirskom kolegiju trebaju smjestiti svećenici „iz svih dijeceza slavenskih područja“. S tim je sasvim očito korespondirala formulacija o uključivanju u rad svetojeronimskog Zavoda „svećenika iz biskupija slavenskog Juga“ u Lokrumskim prijedlozima. Pritom, dakako, ni na koji način ne treba dovoditi u pitanje plemenitost intencija hrvatskog episkopata, koji je navedenu problematiku promišljao napose s crkvenog motrišta, u namjeri da crkvenim zbližavanjem i sjedinjenjem pridonese povratku Pravoslavnih Crkava u zajedništvo sa Svetom Stolicom putem crkvene unije, ali također umanjivanju međuvjerskih i kulturnih te s njima posredno povezanih

političkih napetosti između kršćanskog Istoka i Zapada, proizašlih iz crkvenog raskola. Međutim, također je sasvim očividno da su hrvatskom episkopatu sasvim promaknule moguće negativne političke konzekvencije takvih formulacija, o kojima je austrougarska diplomacija, poučena stoljetnim promišljanjem optimalnog političkog i diplomatskog pozicioniranja Habsburške (od 1867. Austro-Ugarske) Monarhije, na razmeđu europskog Zapada i Istoka, itekako pomno promišljala. Stadlerovo pismo iz svibnja 1895. i Lokrumsku spomenicu iz ožujka 1897. austrougarske su vlasti nedvojbeno ocijenile ugrozom za svoje interese kod Svete Stolice shvaćajući ih kao poticaj širenju ruskog (panslavenskog) utjecaja na katoličke dijeceze u slavenskim zemljama u svojem sklopu. Posebice su Lokrumsku spomenicu, zbog činjenice da ju je supotpisao fra Šimun Milinović, barski nadbiskup, smatrale opasnom. Naime, Barska se nadbiskupija, temeljem odluke Berlinskog kongresa 1878., kojom je Bar uvršten u sklop crnogorske Kneževine, našla u njezinu sklopu nakon njezine obnove 1886., na zahtjev crnogorskog kneza Nikole I. Petrovića Njegoša upućen Svetoj Stolici, u godini sklapanja konkordata između Kneževine Crne Gore i Svete Stolice. Austrougarske su vlasti stoga Lokrumsku spomenicu ocijenile kao dokument koji ugrožava interese Monarhije, a ni u kojem slučaju kao osnovu za crkveno zbližavanje kako se taj dokument mogao shvatiti u kontekstu istočne crkvene politike Svete Stolice i sjediniteljskih napora hrvatskog episkopata. Razlog prekoravanja biskupa Marčelića u dijelu ranije spomenute opaske namjesnika Davida von Rhonfelda na originalu primjerka Lokrumskih prijedloga, pohranjenom u Arhivu Dubrovačke biskupije, u kojemu navodi da bi više volio da je dubrovački biskup, kojega tako visoko cijeni, odustao od prizivanja strane intervencije, očito se nalazi u činjenici da ga se, zbog održavanja sastanka na području njegove dijeceze, koja se nalazila na području pod upravom austrijskog Namjesništva za Dalmaciju, smatralo ako ne inicijatorom, a onda svakako najodgovornijim za njegovo održavanje i prizivanje strane intervencije, odnosno stvaranje mogućnosti za utjecaj Ruskog Carstva na svetojeronimski Zavod preko Kneževine Crne Gore, do čega je zaista i došlo u vrijeme tzv. Svetojeronimske afere, o kojoj će u nastavku rada biti više govora. Ustvari, ne postoje dokumenti koji svjedoče o tome čija je bila inicijativa o održavanju Lokrumskog sastanka, no uzimajući u obzir činjenicu da je sastanak održan na Lokrumu, gdje se nadbiskup Stadler nalazio na liječenju, osnovano možemo pretpostaviti da je on, u dogovoru s biskupom Marčelićem, dao poticaj sastanku s ciljem da se Sveta Stolica upozna sa stajalištima hrvatskog episkopata i time spriječi mogući *fait ac-*

compli u svetojeronimskom pitanju. Naime, Sveta Stolica mogla je, u sporazumu s austrougarskom diplomacijom, mimo hrvatskog episkopata donijeti konačne odluke o preustroju svetojeronimskog Zavoda, opravdavajući zaobilaženje hrvatskog episkopata tvrdnjom da je propustio na vrijeme očitovati svoja stajališta o problemu preustroja, rješenje koje se više nije moglo odgađati. U pismu nadbiskupa Stadlera zagrebačkom nadbiskupu Posiloviću od 29. ožujka 1897. izuzimanje ostalog dijela hrvatskog episkopata iz formuliranja Lokrumskih prijedloga opravdava se hitnošću koja nije dopuštala ni trenutka odgode. Stadler pritom govori o zajedničkoj inicijativi četvorice, svojoj, biskupa Marčelića, biskupa Uccelinija i nadbiskupa Milinovića pozivajući ga da, zajedno s ostalim hrvatskim biskupima i nadbiskupima, podrži prijedloge izložene u Lokrumskoj spomenici.³³ Stadler, dakle, ni u jednom momentu nije sebi osobno pripisivao inicijativu za održavanje Lokrumskog sastanka, premda njegova prisutnost na Lokrumu u to vrijeme i činjenica da od tog momenta preuzima inicijativu u djelovanju hrvatskog episkopata u svetojeronimskom pitanju pružaju snažne osnove za takvu pretpostavku.

Uz ukazivanje na formulacije u Lokrumskim prijedlozima koje su mogle imati negativne političke implikacije, o tome da se da se u njega besplatno primaju svećenici/studenti obaju obreda iz biskupija slavenskog juga i dr., te činjenice da je njihov sutvorac i supotpisnik bio barski nadbiskup Š. Milinović, čija se nadbiskupija jedina među 17 nadbiskupija koje su slale svećeničke kandidate u Zavod nalazila na području čiji svjetovni suveren nije bio austrijski car, odnosno hrvatsko-ugarski kralj, što će dovesti do uključivanja crnogorske Kneževine u aferu i izazvati međunarodnu diplomatsku aferu bez presedana, u kojoj su Crnu Goru podržale Rusija i Francuska, i na kraju do stjecanja utjecaja crnogorskog kneza na Zavod, nužno je upozoriti da su Lokrumski prijedlozi imali i jednu iznimno važnu pozitivnu političku posljedicu. Naime, njima je bila onemogućena bilo kakva buduća čak i hipotetička mogućnost separatnog djelovanja dalmatinskog episkopata u svetojeronimskom pitanju, što je bila intencija austrijskog Namjesništva za Dalmaciju koju je podržao i dalmatinski metropolit, zadarski nadbiskup Grgur Rajčević, naknadno ipak odustavši od takva prijedloga i pridržavši pravo odlučivanja o svetojeronimskom pitanju zadarskom, zagrebačkom i sarajevskom nadbiskupu, kada se Sveta Stolica za to izrijeком odlučila, uz isključivanje od bilo kakvih prava na Zavod Barske nadbiskupije i buduće biskupije u Srbiji, kako je već navedeno. Lokrumске prijedloge, koje su naknadno odobrili

³³ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 329-330.

svi (nad)biskupi dijeceza kojima se davalo pravo na slanje svećenika u Zavod sv. Jeronima,³⁴ izuzev nadbiskupa Rajčevića, nadbiskup Stadler poslao je 5. svibnja 1897., uz zapisnik sa sastanka, državnom tajniku Svete Stolice kardinalu Rampolli, a 6. svibnja papi Lavu XIII. Papi je uputio i opširno pismo kojim je izložio zamisao o svetojeronimskom zavodu kao stjecištu crkvenog sjedinjenja pravoslavnih kršćana s Katoličkom Crkvom. Izniman je značaj ovoga Stadlerova pisma u tome što se iz njega vidi da se odustalo od ilirskoga naziva, izraženog Lokrumskim prijedlozima. Stadler, naime, u pismu čak sedam puta navodi hrvatski naziv, *Collegium Croaticum*.³⁵ Budući da bi iznošenje svih momenata vezanih uz daljnje odlučivanje Svete Stolice o preustroju svetojeronimskih ustanova znatno premašilo okvire ovoga rada, a k tome, znatnijim dijelom su već analizirani, između ostaloga i u nekoliko mojih radova s tim u vezi, neću se osvrnuti na sve važnije odluke Državnog tajništva Svete Stolice i Kongregacije za izvanredne crkvene poslove, niti na brojne promemorije, pisma i usmene zamolbe, kojima je hrvatski episkopat nastojao pridobiti Svetu Stolicu za svoje planove preustroja svetojeronimskih institucija, na temelju kojih je Sveta Stolica 27. lipnja 1901. pristupila tiskanju brevea (apostolskog pisma) *Slavorum gentem*. Apostolsko pismo nosi nadnevak 1. kolovoza 1901. godine jer je na taj dan 1589. papa Siksto V. utemeljio svetojeronimski Kaptol. Njime se taj Kaptol dokida, a Gostinjac pretvara u svećenički Zavod za hrvatski narod (*Collegium Hieronymianum pro croatica gente*). Ovaj breve, očekivano, oduševio je hrvatske katoličke velikodostojnike i općenito hrvatsku javnost. O percepciji apostolskog pisma *Slavorum gentem* kao dokumenta koji ohrabruje hrvatski nacionalno-integracijski proces svjedoči i činjenica da je hrvatski književnik Eugen Kumičić, ugledni član Čiste stranke prava, u povodu njegova donošenja ustvrdio da samo konstatira da je stvorena slobodna i ujedinjena hrvatska država koja će uskoro izmijeniti nesnosne odnose na Balkanu. Kumičićeva tvrdnja bila je u sva-

³⁴ O prihvaćanju lokrumskih prijedloga od strane pretežitog dijela hrvatskog episkopata, odnosno (nad)biskupa dijeceza koje imaju pravo na svetojeronimski Zavod, Stadler je obavijestio biskupa Strossmayera pismom od 11. V. 1897. godine: „(...) potpisao predlog: 1. Vaša Preuzvišenost, 2. Nadbiskup zagrebački (J. Posilović, op. Z. G.; u daljnjem navođenju bez opaski), 3. biskup križevački (Julije Drohobeczky), 4. biskup senjski (Antun Maurović), 5. biskup krčki (A. Mahnić), 6. biskup tršćanski (Andrija Sterk), 7. biskup spljetski (Filip Frane Nakić), 8. biskup šibenički (Mate Zannoni), 9. biskup hvarski (Fulgencije Carev), 10. biskup dubrovački (J. Marčelić), 11. biskup kotorski (F. Uccellini), 12. nadbiskup barski (Š. Milinović), 13. ja, 14. biskup mostarski (P. Buconjić), 15. biskup banjalučki (M. Marković).“ Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 700.

³⁵ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 332.

kom slučaju pretjerana, a temeljila se na uvjerenju da je papa Lav XIII., dodjeljivanjem prava na svetojeronimski Zavod biskupijama čiji se prostor poklapao s opsegom hrvatskih nacionalno-političkih aspiracija, apostolskim pismom *Slavorum gentem* hrvatskom narodu zapravo priznao virtualno pravo na nacionalni i teritorijalni integritet.³⁶ To, međutim, nije ni u kojem slučaju bila nakana Svete Stolice, niti je bilo u njezinim ingerencijama. Međutim, apostolsko pismo *Slavorum gentem* nedvojbeno je, davanjem prava na svetojeronimski Zavod biskupijama čiji se prostor poklapao s područjem hrvatskih nacionalno-političkih aspiracija za stvaranje jedinstvene države, afirmirao nacionalno-integrativne aspekte hrvatske politike, te je stoga izazvao veliko nezadovoljstvo kod protivnika hrvatskog imena i njegove političke afirmacije kako u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, tako i na međunarodnom planu te prouzročio velik crkveno-politički i diplomatski zaplet u historiografiji i publicistici poznat pod nazivom Svetojeronimska afera. Dana 29. kolovoza 1901. u Zavod sv. Jeronima upala je grupa talijanskih iredentista na čelu s rimskim novinarom Titom Alačevićem. Provalnici su uputili pozdravni brzojav talijanskom kralju i crnogorskom knezu kao zaštitnicima dalmatinskih Talijana, odnosno Srba, a zatim su na zgradu izvjesili talijansku zastavu. Težeći svojoj akciji dati privid legitimiteta, osnovali su tzv. Dalmatinski odbor. Tvrđili su da je Sveta Stolica stvaranjem hrvatskog svećeničkog zavoda Dalmatincima oduzela pravo na ustanovu koja pripada isključivo njima. Upravitelj Zavoda sv. Jeronima Josip Pazman najprije je od provalnika zatražio da napuste Zavod, a nakon njihova odbijanja obratio se rimskom sudu očekujući primjenu tzv. *Zakona o garancijama* prema kojem se talijanska vlada nakon ukinuća Crkvene Države 1870. obvezala da će osigurati potpunu slobodu crkvenim ustanovama na području grada Rima i šest suburbikalnih biskupija. Umjesto toga ona je u Zavod poslala svojega povjerenika opravdavajući svoj postupak tvrdnjom da je breveom *Slavorum gentem* stvorena nova ustanova na koju se ne može primijeniti *Zakon o garancijama* iz 1870. Austrougarsko ministarstvo vanjskih poslova zastupalo je suprotno gledište da preustrojem Zavoda sv. Jeronima nije stvorena nova ustanova. Ta tvrdnja nije bila neosnovana jer je svetojeronimska bratovština bila ukinuta samo *de facto*, ali ne i *de iure*. Naime, njezina su prava bila prenesena na hrvatski episkopat. Rješenje koje je rimski sud izdao 14. rujna 1900., u povodu tužbe upravitelja Zavoda sv. Jeronima J. Pazmana za smetanje posjeda, u cijelosti je slijedilo pravno tumačenje talijanske vlade. Nakon izricanja sudske presude talijanska vlada prognala je J. Pazmana iz Rima.

³⁶ Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 339.

Ovaj je, osvrnuvši se u pismu biskupu Strossmayeru od 23. listopada 1901. na okolnosti svojega položaja, svoj povratak u Hrvatsku ocijenio kao dvostruki poraz, Svete Stolice i hrvatskog episkopata.³⁷ Talijanska vlada od svojega će tumačenja da je svetojeronimska bratovština izgubila pravnu osobnost kasnije biti prisiljena odustati, između ostaloga i zbog toga što je takvo tumačenje rimskog suda izazvalo pravni skandal i zaprijetilo ozbiljnijoj međunarodnoj kompromitaciji talijanskog pravosuđa te priznati da su njezina prava prenesena na hrvatski episkopat i da ih on može zakonito potraživati. Nakon toga rimski sud je obnovio pravni postupak s tim u vezi, o čemu je Luka Jelić, hrvatski povjesničar i arheolog, nećak don Frane Bulića, iz Rima obavijestio dubrovačkog biskupa Marčelića 1. prosinca 1902.: „Presvjetli gospodine! Sporazumno s preuzvišenim Nadbiskupima (zagrebačkim, zadarskim, sarajevskim i barskim, op. Z. G.), našlo se za shodno, da se svetojer. bratovština na ročištu 15. tek. pred Grad. Sudištem u Rimu, konstituiru ono što jest, jedina zakonita vlastnica Svetojeron. Zavoda i time liši nazovi Dalmatinski odbor svake *vestis juridica*“ (pravnog pokrova, ruha, op. Z. G.).³⁸ U analizi događaja koji su uslijedili, a tvore okosnicu Svetojeronimske afere, jedan od najvažnijih bio je ranije spomenuti dolazak crnogorske misije u Rim. Austrougarski poslanik na Cetinju Karl von Macchio javio je u Beč da su 8. studenog 1901. u Rim otputovali barski nadbiskup Šimun Milinović i v. d. ministra pravde u crnogorskoj vladi Lujo Vojnović da Svetoj Stolicu podnesu zahtjev za promjenu imena Zavoda sv. Jeronima, na način da se iza riječi „pro croatica“ umetne dodatak „et pro serbica gente“. Crnogorska misija, čijem je djelovanju pečat dao istaknuti pripadnik kruga dubrovačkih Srba katolika³⁹

37 J. Pazman - J. J. Strossmayeru, Mondragone, 23. X. 1901., Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ostavština Josipa Jurja Strossmayera, (dalje: AHAZU, OJJS), XI A/Paz. Jo. 2.

38 L. Jelić – J. Marčeliću, Zadar, 1. XII. 1902., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), Br. 27. res. 1902.

39 Glavno ishodište srbokatoličke ideologije počiva u etnojezičnim teorijama Vuka Stefanovića Karadžića, preuzetim od srednjoeuropskih slavista (vidi bilj. 40.), koji je moderno nacionalno srpstvo izjednačio s uporabom štokavštine, nasuprot uvriježenom protonacionalnom obrascu po kojemu je jedino pravoslavni kršćanin mogao biti Srbinom. Kao istaknuti pripadnici dubrovačke elite te su etnojezične teorije tijekom četrdesetih godina 19. stoljeća prihvatili, unijeli ih u dubrovački prostor i počeli promicati kao supstrat ideje o „srpstvu“ Dubrovnika rodonačelnici srbokatoličkog pokreta - vlastelin, književnik i pjesnik Medo Pucić (Orsatto Pozza, 1821.- 1882.) i dubrovački pisac i emigrant u srbijanskoj službi Matija Ban (1818.- 1903.). O razvojnim fazama i različitim aspektima srbokatoličkog fenomena te o literaturi s tim u vezi vidi: Nikola TOLJA, *Dubrovački Srbi katolici istine i zablude* (Dubrovnik: Vlastita naklada, 2011.). Zoran GRIJAK – Stjepan ĆOSIĆ, *Figure*

Lujo Vojnović, ostala je u Rimu četiri mjeseca. L. Vojnović je 13. prosinca 1901. kardinalu Rampolli predao *Promemoriju* u kojoj je formulirao konačne crnogorske zahtjeve glede apostolskog brevea *Slavorum gentem*. Njima se tražila znatna izmjena najvažnijih odredbi brevea, koji, zbog dezavuiranja Papina potpisa, nije bilo moguće odbaciti, nego ga je trebalo posebnim dokumentom preinačiti. Na njihovu temelju sažeto su formulirani sljedeći zahtjevi: 1.) Zavod sv. Jeronima utemeljen 1. kolovoza tekuće godine nosit će naziv „pro croatica et serbica gente“. Svi oni dijelovi u breveu koji se odnose na hrvatsku naciju ili su hrvatski idiomi bit će modificirani na gore navedeni način; 2.) Barska nadbiskupija, tvoreći s političko-vjerskog stajališta teritorij neovisne države podcrtao Z. G.), bit će predstavljena u upravnom vijeću Zavoda s jednim članom nastanjenim u Rimu; 3.). Barskoj nadbiskupiji zajamčit će se sva prava i beneficije koja uživaju druge dijeceze; 4.) U nastavnom planu kolegija učinit će se izdašan prostor za učenje ćirilice srpskog jezika i ćirilične književnosti istog jezika. U sljedećoj noti, upućenoj kardinalu Rampolli 30. siječnja 1902., L. Vojnović je odbacio uvrštavanje u naziv Zavoda formulacije „et pro catholicis Serbis Archidioecesis Antibarensis“ zbog njezinih restriktivnih određenja u odnosu na Srbe katolike iz „susjednih srpskih područja“ i na Srbe katolike „u Monarhiji i izvan nje“ - ustvrdivši da se razlog odbacivanja nalazi „u pogrešnom priznavanju imenovanja hrvatskim narodom Srba katolika ostalih šesnaest dijeceza na koje se odnosi apostolski breve *Slavorum gentem*.“ Ova rečenica iznimno je važna jer se u njoj pod Srbima katolicima ostalih šesnaest dijeceza očividno podrazumijevaju svi Hrvati štokavci, u skladu s pseudoznanstvenim tvrdnjama V. S. Karadžića, preuzetim od srednjoeuropskih slavista, koje su postale osnova velikosrpskog programa i srpskih svojatanja svih hrvatskih zemalja u kojima je bila u

politike: Lujo Vojnović i Robert William Seton Watson (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.); Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri: Uspon i pad srbokatolika*, Stjepan ČOSIĆ (ur.), (Dubrovnik: Matica hrvatska, 2018.) Među relevantnim tekstovima treba istaknuti i tri priloga u kojima se analizira nastanak i razvoj pokreta Srba katolika, koja su tiskana u časopisu Dubrovnik 1-2 (1990.): Ivo BANAC, „Vjersko pravilo i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga 'Srba katolika'“, 179-210; Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i 'novi kurs' u hrvatskoj politici“, 211-231 i Trpimir MACAN, „O pristupu srbokatoličkom fenomenu“, 232-246. Historiografski uvid u temu Srba katolika pružaju i članci: Ivo BANAC, „Ministracija i desekracija, mjesto Dubrovnika u modernim hrvatskim nacionalnim ideologijama i političkoj kulturi“, *Dubrovački eseji* (Dubrovnik: Matica hrvatska - Ogranak Dubrovnik, 1992.), 9-39; Stjepan ČOSIĆ, „Nacija u stranačkim ideologijama: primjer Dubrovnika potkraj 19. stoljeća“, *Dijalog povjesničara/istoričara* (Pečuj: 2000.), 3; Igor GRAOVAC – Hans Georg FLECK (ur.), (Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann Stiftung, 2001.), 51-65.

uporabi štokavština, napose Slavonije i Dubrovnika te Bosne i Hercegovine, koja se u crnogorskim dokumentima upućenim Svetoj Stolici u vezi sa svetojeronimskim Zavodom redovito naziva srpskom zemljom.⁴⁰ Treba upozoriti da je formulaciju „et pro cattolicis Serbis Archidioecesis Antibarensis“, ustvari, predložio nadbiskup Stadler, predviđevši crnogorski pokušaj proširenja srbokatoličkog fenomena na sve dijeceze u kojima žive Hrvati štokavci, korištenjem Karadžićevih teza da su svi štokavci Srbi, kojima se Zavodu sv. Jeronima nastojalo dati dominantno srpsko nacionalno obilježje. Stadlerova nakana pritom je bila ograničiti srbokatolički fenomen na područje Barske nadbiskupije, odnosno Kneževine Crne Gore. Za identično rješenje zauzeo se ugledni hrvatski povjesničar T. Smičiklas, na savjetovanju kod nadbiskupa Posilovića u prosincu 1901. ustvrdivši da je, poslije sasvim nedvosmislenog očitovanja kardinala Rampolle da naziv *pro croatica gente* ne može ostati, najprihvatljiviji naziv *Pro gente croatica et Serbis archidioecesis Antibarensis*. O pojedinostima svoje inicijative Smičiklas je detaljno izvijestio biskupa Strossmayera. Ocjenjujući ulogu crnogorskog kneza u svetojeronimskom sporu ustvrdio je da upravo politički motivi njegova upletanja u sukob govore protiv prihvaćanja srpsko-hrvatskog naziva, koji je predložio kardinal Rampolla jer bi to postupno dovelo do gubitka hrvatskog imena u nazivu Zavoda. Naziv *Slavorum meridionalium* držao je preširokim za zavod na koji najveće pravo imaju Hrvati katolici.⁴¹

⁴⁰ Svoju jezičnu teoriju o srpskom porijeklu svih Hrvata koji govore štokavskim narječjem i srpskom imenu kao praimenu svih Slavena, Karadžić je iznio u spisu *Srbi svi i svuda*, napisanom 1836., kasnije tiskanom u djelu *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona* (Beč: Štamparija Jermenskoga manastira, 1849.). Svoja jezična shvaćanja uglavnom je preuzeo od srednjoeuropskih slavista Pavla Josefa Šafařika, Josefa Dobrovškoga, Franca Miklošića i Jerneja Kopitara. Tezu o srpskom imenu kao praimenu svih Slavena preuzeo je iz Šafařikova djela *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* (Ofen [Budimpešta], 1828.). Njemački povjesničar Wolf Dietrich Bechschmitt, istraživač temeljnih značajki oblikovanja hrvatskog i srpskog nacionalizma, došao je do zaključka da spis *Srbi svi i svuda* prožima velikosrpska ideja, koja se u njemu javlja kao jezično-kulturno velikosrpstvo, ali i kao osnova za razvoj iredentističkog i hegemonističkog srpskog nacionalizma. Vidi: Wolf Dietrich BECHSCHMITT, *Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830-1914, Analyse und Typologie der nationalen Ideologie* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1980.), 77.

⁴¹ Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 347-348. Vidi također opširnije o raspravi i odlukama s tog sastanka o kojima je zagrebački nadbiskup Posilović obavijestio dubrovačkog biskupa Marčelića: Juraj Posilović - Josipu Marčeliću, Zagreb, 18. XII. 1901., ABD, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), 1901.

S obzirom na spomenute zahtjeve opunomoćenog crnogorskog veleposlanstva u vezi s promjenom naziva zavoda Sv. Jeronima, treba upozoriti, uzevši u obzir ranije crnogorske zahtjeve, na važnu u njima sadržanu kontradiktornost s obzirom na južnoslavenski naziv, koji je crnogorska vlada najprije odbacila, a zatim, kada je Sveta Stolica odbila mogućnost unošenja srpskog imena, zatražila da ga se unese uz ilirsko ime. Naime, kada je Sveta Stolica, u nemogućnosti zadržavanja hrvatskog imena, a odlučna ne prihvatiti bilo kakav kompromisni naziv kojem se protivne hrvatski biskupi kojim bi u budućnosti bila okrnjena hrvatska prava na svetojeronimski Zavod, odlučila Zavodu vratiti ilirsko ime, crnogorsko izaslanstvo je pokušalo od Svete Stolice dobiti pristanak za unošenje južnoslavenskog imena, na koje je Sveta Stolica u početku bila spremna pristati, ali ga je, suočena s odbijanjem hrvatskog episkopata i pod snažnim pritiskom austrougarske diplomacije, koja je taj naziv smatrala opasnim zbog širenja panslavizma, kasnije odbacila. Crnogorska vlada je od samoga početka odbacivala ilirsko ime zbog toga što je ono u južnoslavenskim zemljama u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, ali i izvan njega, bilo sinonim za hrvatsko, a jugoslavenskom imenu se protivila jer je svakako nastojala u nazivu Zavoda dometnuti srpsko ime uz hrvatsko.⁴² No, na kraju, kada u tome nije uspjela, a Sveta Stolica se odlučila umjesto hrvatsk-

42 O prvotnom protivljenju crnogorske vlade i jugoslavenskom i ilirskom imenu, za koje se tvrdi da je identično s hrvatskim, svjedoče upute Gavre Vukovića, crnogorskog ministra vanjskih poslova upućene L. Vojnoviću 13. prosinca 1901.: „Vama je zadatak sasvim prost: da dokažete povredu prava katoličanstva srpskog u opšte, a crne gore posebice, brevetom od 1. avgusta t. god. i da se ta povreda otkloni, izmjenom samoga breveta u njegovoj suštini, to jest uz pro croatica da se stavi et serbica gente. To je sve što tražimo [...], ne primajući nikakvu tranzakciju; [...] Pristati (...) na 'jugoslavensku' titulu u brevetu, bilo bi opet priznati hrvatsko nadmoćije, a tako isto i 'ilirsku', jer su to bile davnašnje i sadašnje krpljavine tek da se Srpsko ime ne spominje, već zatrpaju u zaborav na njegovu propast. Pristati na gornju titulu (ilirsku, op. Z. G.) tek tada dali bismo povoda da srpski narod katoličke vjeroispovjesti izgubimo, pretapaajući ga namjerno, bez nužde, u jednu titulu, koja je sinonim na našim krajevima sa hrvatskim narodom. A samo izričitim priznanjem srpske narodnosti, Srbima rimokatolicima, papinim brevetom, izbija se Hrvatima iz ruku oružje, pomaže se Srbima rimokatolicima u njihovoj očajničkoj borbi i postizava se cijelj, koji smo sebi jedino i postavili, preduzetim korakom kod Vatikana“. *Gavro Vuković, ministar vanjskih poslova Crne Gore – L. Vojnoviću, Cetinje, 30. Novembra 1901. (13./12. po novom), HDA, OF Vojnović (01.781.), Lujo Vojnović. Opunomoćeni poslanik Crne Gore kod Svete Stolice (Svetojeronimska afera), Službena korespondencija Luje Vojnovića s predstavnicima vlasti Crne Gore 1901-1902., 2.3.2.3.10. / s pisane ćirilice transkribirao Z. Grijak/. Usp.: Z. GRIJAK, „Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.-1910.) i svetojeronimska afera“, 501.*

oga vratiti raniji ilirski naziv, počela se intenzivno zauzimati za unošenje južnoslavenskog imena u naziv svetojeronimskog Zavoda jer je ilirsko ime bilo istoznačno hrvatskom, a pod južnoslavensko se moglo podvesti sve južne Slavene, čime bi se Zavodu oduzelo isključivo hrvatski karakter. No, unatoč odbacivanju crnogorskog zahtjeva za unošenje južnoslavenskog imena u naziv Zavoda sv. Jeronima, Sveta Stolica je ipak morala voditi računa o crnogorskim zahtjevima i potražiti kompromisno rješenje kojim će im udovoljiti, a da ujedno u bitnom trajno ne okrnji hrvatska prava na Zavod sv. Jeronima. Pritom se nije radilo samo o činjenici da su se u svetojeronimsku aferu na strani Crne Gore uključile Francuska i Rusija, čije su vlade inače u tom razdoblju provodile vrlo represivnu zakonodavnu politiku prema svojim podanicima katolicima, pa je Sveta Stolica i iz obzira prema njima morala biti iznimno oprezna u donošenju odluka vezanih uz svetojeronimsko pitanje⁴³ nego i u činjenici da je jedini konkordat koji je

⁴³ Posebice je složena bila aktualna situacija u odnosima između Svete Stolice i Francuske. Naime, 1901., u vrijeme izbijanja Svetojeronimske afere, liberalnim idejama poticane vlasti francuske Treće Republike (ministarstvo Waldec-Rousseau, 1899.-1902.), težeći povećati kontrolu nad djelovanjem Katoličke Crkve poduzele su represivne mjere prema isusovcima, benediktincima, karmelićanima i drugim katoličkim redovima, a 1904. donesen je novi zakon o vjerskim kongregacijama. Obustavljen je rad 10 000 škola kojima je upravljala Crkva (1904.). Članovi redovničkih zajednica i kongregacija u strahu od progona napuštaju Francusku. Godine 1905. francuska vlada (ministarstvo Émilea Combesa, 1902.-1905.) je, proglasivši odvajanje Crkve od države, otkazala provedbu konkordata sa Svetom Stolicom, a 1906. konfiscirana je crkvena imovina. Sveta Stolica nije htjela udovoljiti zahtjevima francuskih vlasti kojima se presizalo u crkvenu domenu, napose njihovu inzistiranju da država kontrolira biskupska imenovanja, zbog čega su neke (nad) biskupije godinama bile vakantne. O zaoštavanju odnosa između Francuske i Svete Stolice krajem 19. i početkom 20. stoljeća vidi: Alexander SEDGWICK, *The Third French Republic, 1870-1914* (New York: Thomas Y. Crowell, 1968.); Hubert JEDIN, *Velika povijest crkve*, sv. VI., (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1981.), 95-105. U Ruskom Carstvu položaj Katoličke Crkve bio je također vrlo težak. Poslije poljskog ustanka 1863.-1864. i uvođenja ruskog jezika u nastavu i bogoslužje 1869.-1877., izbio je sukob sa Svetom Stolicom. Papa Lav XIII. pokušao je najavom svoje intronizacije 20. prosinca 1878. caru Aleksandru II. (1855.-1881.) ublažiti napete odnose i obnoviti diplomatske odnose prekinute proglašenjem kneza Leona Urusova, ruskog diplomatskog agenta u Vatikanu, *personom ingratom*. Odnosi se popravljaju kada je Lav XIII. opunomoćio bečkog nuncija Lodovica Jacobinija da vodi pregovore koji su 31. listopada 1881. doveli do provizornog dogovora (Jacobini je u međuvremenu postao državni tajnik Svete Stolice), a 24. prosinca 1882. postignut je dogovor. No, odredba o intenzivnijem studiju ruskoga jezika, povijesti i književnosti u crkvenim obrazovnim ustanovama i izostanak razgovora o spornim pitanjima represivnim mjerama izloženih unijata dovode do novih sukoba.

Sveta Stolica uspjela postići s nekom pravoslavnom državom bio onaj s Crnom Gorom iz 1866., a uz taj su se konkordat vezale velike njezine nade u uspjeh daljnjeg privođenja balkanskih pravoslavnih država u zajedništvo sa Svetom Stolicom putem crkvene unije. Računajući na taj moment, L. Vojnović je obavijestio notom od 2. ožujka 1902. Državno tajništvo Svete Stolice da će u slučaju neudovoljavanja crnogorskim zahtjevima njegova vlada s velikim žaljenjem morati razmotriti sveukupnu „sudbinu konkordatske politike“ nakon 1886., dakle, implicitno je zaprijetio jednostranim raskidom konkordata od strane crnogorskih vlasti. Zahtjevi crnogorske vlade ponovno su izloženi u noti od 4. ožujka 1902. Očividno je Državno tajništvo Svete Stolice još istoga dana poslalo nacrt protuprijedloga koji su bili prihvatljivi Crnoj Gori jer je L. Vojnović u noti od 5. ožujka obavijestio kardinala Rampollu da je njegova vlada prihvatila prijedloge koje mu je poslao jučer. Kardinal Giacomo Della Chiesa, zamjenik državnog tajnika Svete Stolice (od 1914. do 1922. papa Benedikt XV.), uputio je Vojnoviću 7. ožujka 1902. od strane kardinala Rampolle već potpisani sporazum između Kneževine Crne Gore i Svete Stolice o svetojeronijskom pitanju. Vojnović ga je u ime crnogorske vlade odmah prihvatio te je stupio na snagu istoga dana. Sveta Stolica obvezala se da će izmijeniti sadržaj brevea *Slavorum gentem*, time da će u naslov vratiti ilirski naziv pod kojim se podrazumijevaju katolički južni Slaveni označeni u apostolskom pismu. Barskomu nadbiskupu priznata su sva prava i beneficije, koje na temelju Statuta ustanove uživaju ostali prelati, čime se odustalo od odluke

Tome se pridružilo i to da je natprokurator Ruske Pravoslavne Crkve (dalje: RPC) u međuvremenu postao Konstantin Petrovič Pobedonoscev (1880.-1905.), koji nije prikrivao antipatije prema sporazumu sa Svetom Stolicom prikazujući ga kao opasnost za opstanak ruske države i dinastije Romanov. Kao odgojitelj Aleksandra III. (1881.-1894.), koji je zavladao nakon umorstva Aleksandra II., bio je vrlo utjecajan te je nastojao riješiti unutarnju krizu u državi učvršćivanjem položaja RPC i borbom protiv liberalnih reformi. Diplomatski odnosi između Ruskog Carstva i Svete Stolice ponovno su prekinuti zbog državne represije protiv unijata, zahtjeva da se propovijedi i vjeronauk održavaju na ruskom jeziku i odredaba iz siječnja 1885. o namještanju svećenika koji su smjeli vršiti svoju službu tek nakon potvrde nadležnih državnih vlasti. Odnosi su ponovno uspostavljeni tek 1887./1888., a 1894. papa Lav XIII. imenovao je nove biskupe za Rusiju. Godine 1900. car Nikolaj II. (1894.-1917.) dopustio je izgradnju katoličke crkve u Petrogradu, ali nije udovoljio Papinim nastojanjima za otvaranje nuncijature. Vidi opširnije: H. JEDIN, *Velika povijest crkve*, sv. VI., 161-163. Navedeni podaci svjedoče o tome da su francuska i ruska diplomacija iskoristile Svetojeronijsku aferu za pritisak na Svetu Stolicu u vrijeme aktualnih oštrih sučeljavanja s njom o položaju francuskih i ruskih katolika te da je izrazito nepovoljan položaj Katoličke Crkve u tim zemljama Svetu Stolicu uvelike sputavao u zauzimanju beskompromisnijeg držanja u svetojeronijskom pitanju.

Svete Stolice s tim u vezi od 19. ožujka 1900. kojom je odlučivanje o svim pitanjima u vezi sa svetojeronimskim institucijama i izboru rektora svetojeronimskog Zavoda bilo pridržano isključivo zadrskom, zagrebačkom i vrhbosanskom nadbiskupu/metropolitu.⁴⁴ Nadalje, barskome nadbiskupu omogućeno je da s hrvatskim biskupima delegira jednoga člana u upravu Zavoda, a potvrđeno mu je i pravo da svećeniku koji dolazi iz njegove nadbiskupije naredi učenje srpskoga jezika i ćirilice.⁴⁵

Nakon postignutog sporazuma između Svete Stolice i crnogorske vlade papa Lav XIII. unio je 10. travnja naznačene izmjene u apostolsko pismo *Slavorum gentem*, kojima je ujedno Zavodu vraćen stari ilirski naziv. Arhivsko gradivo diplomatske naravi koje se odnosi na Svetojeronimsku aferu svjedoči o tome da je diplomatski uspjeh Kneževine Crne Gore, premda neprijeporno znatan, s obzirom na krajnji doseg crnogorskih očekivanja, ipak bio relativan. Barska je nadbiskupija, doduše, stekla znatna prava koja ranije nije imala, a barski nadbiskup pravo ravnopravnog sudjelovanja u upravi Zavoda uz dodatne garancije (učenje ćirilice za svećenike Barske nadbiskupije i dr.). Crnogorski knez je također, kao svjetovni suveren katolika s područja Barske nadbiskupije, stekao utjecaj na upravu Zavoda. Međutim, knez Nikola i crnogorska vlada nisu uspjeli u svojem glavnom nastojanju da uvrštavanjem srpskog naziva kao općeg, uz hrvatsko, u naziv svetojeronimskog Zavoda i priznanjem titule primaša Srbije barskom nadbiskupu kao službene, liše svetojeronimski Zavod njegova isključivo hrvatskog nacionalnog značaja i na međunarodnom planu afirmiraju Crnu Goru kao zaštitnicu Srba katolika i time pridonesu planovima kneza Nikole o pretvaranju Kneževine Crne Gore u središte srpskog ujedinjenja, a samim tim i u dominantnu državu na Balkanu.

II. Epilog Svetojeronimske afere u arhivskim vrelima i literaturi, s posebnim osvrtom na korespondenciju Stadler - Marčelić

Unatoč tome što se od početka odupirala nastojanjima hrvatskog episkopata, u kojima je prednjačio nadbiskup Stadler, da se svetojeronimske institucije preustroji u zavod za višu naobrazbu hrvatskog svećenstva, težeći utemeljiti bogoslovni zavod u kojem će se hrvatsko svećenstvo odgajati u duhu lojalnosti prema Monarhiji, u čemu je imala i potporu kardina-

⁴⁴ Vidi bilj. 26.

⁴⁵ Z. GRIJAK, „Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.-1910.) i svetojeronimska afera“, 507.

la Vannutellija,⁴⁶ Austro-Ugarska Monarhija bila je iznimno nezadovoljna preinakama brevea *Slavorum gentem* kojima se, prema njezinu stajalištu, vrlo izdašno izašlo u susret zahtjevima Kneževine Crne Gore. Austrougarski veleposlanik pri Svetoj Stolici grof Nikola Szécsen von Temerin⁴⁷ bio je krajnje konsterniran diplomatskim uspjehom Crne Gore. Pritom je, opravdavajući diplomaciju Monarhije, težio prebaciti svu odgovornost na Svetu Stolicu optužujući je za pretjeranu popustljivost. U izvještaju, kojim je upoznao ministra vanjskih poslova Agenora Goluchowskoga sa završnom fazom vatikansko-crnogorskih pregovora, okrivio je državnog tajnika Svete Stolice kardinala Rampollu za diplomatski neuspjeh, čije će štetne posljedice snositi i Vatikan i Monarhija: „Kuriya sada žanje plodove svojega podjednako dvoznačnog, kao i nespretnog držanja u toj stvari. Od trenutka kada se Sveta Stolica upustila u pregovore s Crnogorcima i nije ih jednostavno uputila na sadržaj brevea, ona je implicitno priznala da su koncesije moguće i svi pokušaji kardinala Rampolle da zavara knezove poslanike ljubaznim frazama i tobožnjim koncesijama, ostali su bez uspjeha.“⁴⁸ Szécsen, nadalje, iznosi uvjerenje da je i kardinal Rampolla postao svjestan da je važnost crnogorskog konkordata, s obzirom na njegovu ulogu u mogućem crkvenom sjedinjenju, precijenjena te da je bilo pogrešno popustiti pred prijetnjama crnogorske diplomacije o njegovu ukidanju: „Ja vjerujem da je to sada i kardinal počeo uviđati, ali njegova će ga taština zacijelo zadržati da to prizna [...]. Konkordat s Crnom Gorom do sada je jedini opipljivi dokaz bezbrojnih dugogodišnjih nastojanja Pape da uspostavi uske veze s pravoslavnim zemljama. Pritom se, [...], možda hotimice previdjelo, da se Crna Gora nije nikada pridržavala konkordata i da, s obzirom na neznatan broj katolika koji tamo žive, isti, sam po sebi, može imati krajnje minimalnu vrijednost (za provedbu Papine ideje o crkvenom sjedinjenju, op. Z. G.). Ako se od sada pa nadalje uzmu u obzir koncesije navedene u mojem posljednjem telegramu, namjeravana

⁴⁶ Hrvatski episkopat, podržan od najuglednijih predstavnika svećenstva (F. Rački), tom se nastojanju argumentirano usprotivio s obrazloženjem da u Trojednoj kraljevini postoji više bogoslovnih sjemeništa pa stoga nema nikakve potrebe za otvaranjem još jednoga u inozemstvu. Vidi: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 325-326.

⁴⁷ Nikola Szécsen von Temerin (1857.-1926.) bio je austrougarski veleposlanik u Vatikanu od 1901. do 1911., a zatim u Parizu od 1911. do 1914. Vidi opširnije: Petar VRANKIĆ, *Religion und Politik in Bosnien und der Herzegowina (1878.-1918.)* (Paderborn, München, Wien, Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 1998.), 515.

⁴⁸ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 350. (original na njemačkom jeziku).

promjena naziva Zavoda značila bi odstupanje od načela, kojega se Kurija do sada kruto pridržavala, da se na tekstu brevea ne poduzimaju nikakve promjene.⁴⁹ Grof Szécsen nadalje je upozorio ministra Goluchowskog da, unatoč negativnom političkom odjeku preimenovanja Zavoda iz ilirskoga u hrvatski, posebice u Ugarskoj gdje je to izazvalo mnogostruka protivljenja, ne smatra uputnim, u vezi s namjeravanim davanjem novoga imena, zauzeti apsolutno odbojno stajalište. Glede ponovnog vraćanja ilirskog imena Szécsen je ustvrdio da je izraz vrlo općenit i da bi po mogućnosti trebalo izbjeći etnografske i nacionalne oznake i ostati pri tome da u Zavodu sv. Jeronima ne sudjeluju ove ili one zemlje ili nacije, nego određene poimenice navedene biskupije. Prema Szécsenovoj tvrdnji kardinal Rampolla mu je odgovorio da se i on zauzima za naziv iz kojega se jasno vidi da je Zavod određen samo za južne Slavene često spominjanih sedamnaest dijeceza: „Hrvatski biskupi neće biti zadovoljni“ izjavio je kardinal Szécsenu, ali nije bilo moguće donijeti drukčije rješenje jer je „[...] grof Goluchowski tako često očitovao svoje mišljenje protiv naziva *pro croatica gente* da njemu samo promjena istoga može udovoljiti.“⁵⁰ Kardinal je smatrao da bi južnoslavensko ime bilo prikladnije jer je bliže stvarnosti, a ujedno je toliko općenito da ne sadržava nakakvu političku opasnost. Pritom je, naravno, želio umanjiti bojazan od Slavena Monarhije i uopće „panslavenske opasnosti“ u vladajućim krugovima dualističke Monarhije: „Izraz južni Slaveni je prešao u uobičajenu govornu uporabu, pri čemu ima tako općenitu narav i obuhvaća tako mnogo nacija koje međusobno stoje u oštrim pretekama da je potpuno isključena bojazan da bi, primjenom istoga na Zavod sv. Jeronima, moglo doći do stvaranja neke vrste južnoslavenske stranke ili narodnosti.“⁵¹ Iz odgovora kardinala Rampolle veleposlaniku Szécsenu očito je da je odbacivao austrougarski pokušaj prebacivanja isključive odgovornosti za preinake u breveu *Slavorum gentem* Svetoj Stolici upozorivši da se ministar vanjskih poslova A. Goluchowski energično protivio hrvatskom nazivu Zavoda, identično kao i Crna Gora, te da Austro-Ugarska Monarhija, u najmanju ruku, snosi podjednaku odgovornost za krajnji ishod Svetojeronimske afere. Također je očevidno da su stajališta kardinala Rampolle i veleposlanika Szécsena glede ilirskog

⁴⁹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 350. O nepridržavanju konkordata iz 1886. od strane crnogorske vlade vidi opširnije: Z. GRIJAK, „Korespondencija Šimun Milinović – Josip Juraj Strossmayer kao povijesni izvor“, 215-255.

⁵⁰ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 351.

⁵¹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 351.

i južnoslavenskog imena bila krajnje oprečna, a s obzirom na bit stvari i netočna. Naime, glede ilirskog imena, veleposlanik Szécsen je ustvrdio, protiveći se unošenju bilo kakvih nacionalnih i etnografskih oznaka, a zauzimajući se za isključivo pravo pojedinih dijeceza na Zavod sv. Jeronima, da je ilirsko ime previše općenito. Pritom je sasvim očito da nije bio upoznat s činjenicom da je u hrvatskim zemljama i južnoslavenskim zemljama izvan Monarhije ilirsko ime poistovjećivano s hrvatskim, čemu u prilog govori i činjenica da je hrvatski narodni preporod i započeo pod tim imenom. Knezu Nikoli I. Petroviću to je bilo, kao što je razvidno iz cijelog predmetnog konteksta, savršeno jasno te je upravo iz tog razloga preko crnogorskog ministra vanjskih poslova Gavre Vukovića uporno odbacivao ilirsko ime, a kada je propao pokušaj uvrštavanja srpskog imena u naziv Zavoda uz hrvatsko, inzistirao je na unošenju južnoslavenskog imena, kojemu se ranije protivio, upravo kako bi onemogućio da se Zavodu vrati staro hrvatsko ime u njegovoj ilirskoj inačici. Glede južnoslavenskog naziva treba upozoriti da je kardinal Rampolla potcjenjivao opasnosti koje bi proizašle iz njegova uvrštavanja u naziv svetojeronimskog Zavoda jer bi time Zavod izgubio isključivo hrvatski značaj i postao podložan utjecaju političkih i crkvenih čimbenika iz južnoslavenskih zemalja izvan Monarhije čime bi se otvorila i mogućnost prodora panslavenskog utjecaja iz Ruskog Carstva. Ta je činjenica austrougarskim vlastima bila itekako jasna, što je istaknuto na više mjesta u ovome članku, te su, s argumentom da bi to predstavljalo veliku ugrozu za stabilnost političkih prilika u južnoslavenskim zemljama Monarhije, izvršile pritisak na Svetu Stolicu da odustane od bilo kakva pokušaja njegova uvrštavanja, u čemu su i polučile uspjeh.

Hrvatski episkopat bio je zatečen odlukom Svete Stolice o vraćanju ilirskog imena Zavodu sv. Jeronima i drugim njezinim kompromisima s crnogorskom vladom. Duboko ogorčenje hrvatskih katolika zbog učinjene im štete i poniženja izrazio je nadbiskup Stadler u predavci naslovljenoj na papu Lava XIII., datiranoj 30. ožujka 1902., na blagdan Uskrsa.⁵² U toj predavci iznesena je tvrdnja da je hrvatski narod plebiscitarno pozdravio odluku Svete Stolice da se svetojeronimski Zavod nazove hrvatskim imenom, ali je Sveta Stolica, zbog diplomatskih zahtjeva male Kneževine

⁵² Predstavka hrvatskog episkopata, koju je potpisao nadbiskup Stadler, tiskana je na talijanskom jeziku 30. ožujka 1902. (njezin primjerak pohranjen je u ostavštini Š. Mazzuze, vidi sljedeću bilješku), ali je ubrzo, 10. travnja., objavljena i u hrvatskom prijevodu. Vidi: „Predstavka hrvatskoga episkopata u pitanju svetojeronimskoga zavoda“, *Katolički list*, 53 (1902.), 177-178.

Crne Gore, odlučila Zavodu vratiti „zastarjeli i danas besmisleni naziv ilirski“. Ocijenjeno je da zahtjevi austrougarske diplomacije, koji su i u drugim prilikama nepovoljni za Slavene Monarhije, a napose Hrvate, ne bi mogli navesti Vatikan na promjenu imena Zavoda da nije bilo intervencije Crne Gore preko njezina izvanrednog diplomatskog izaslanstva.⁵³ Za učinjeno djelo Stadler je ustvrdio da je bremenito negativnim posljedicama jer je hrvatski narod spremniji izgubiti Zavod i kupiti novi koji će se nazvati hrvatskim imenom nego trpjeti da mu se poriče njegovo ime. Govoreći o krivcima za ukinuće hrvatskog imena, Stadler je posebice protestirao protiv Mađara kao političkih protivnika hrvatskog imena. Upozorio je Papu da je ogorčenje u hrvatskom narodu tako snažno da nekima pada na pamet pomisao da prijeđu na pravoslavlje.⁵⁴ Na kraju je Papu zamolio da Zavodu vrati hrvatski naziv. Stadler je bio svjestan da će izravnim optuživanjem izazvati Mađare, ali je bio spreman snositi posljedice. S tim u vezi pisao je Strossmayeru: „[...] još ne znam kako će se ta stvar svršiti, jer Magjari neće bez sumnje mirovati, dok mi ma kako ne naškode. Ja sam ne samo skroz miran, nego i veseo, jer znam, da za skroz svetu stvar trpim.“⁵⁵ Ton njegova prosvjeda bio je iznenađujuće oštar i u odnosu na Svetu Stolicu jer ju je, doduže pažljivo biranim riječima, upozorio da je učinila nepravdu hrvatskom narodu. Stadlerova tvrdnja da bi se Sveta Stolica uspjela oduprijeti zahtjevima austrougarske diplomacije i da ne bi promijenila ime Zavodu da sa zahtjevom za promjenom imena nije istupila i crnogorska diplomacija, bila je iznimno opasna jer je upućivala na zaključak da je Sveta Stolica glede imena Zavoda popustila pred diplomatskim pritiskom. Sveta Stolica nije bila spremna priznati da je na promjenu imena Zavoda pristala pod diplomatskim pritiskom i s obzirom na ulogu Kraljevine Italije u cijeloj stvari te ruski i francuski angažman na strani Kneževine Crne Gore kako time ne bi priznala fragilnost svojega položaja nakon ukinuća Crkvene Države i narušila ionako izrazito nepovoljan položaj katolika u Francuskoj i Ruskom Carstvu. Glede Austro-Ugarske Monarhije ta je tvrdnja djelovala izrazito ponižavajuće jer je upućivala na nedovoljnu

⁵³ „Per quanto ci consta, le pretese diplomatiche del nostro governo austro-ungarico, sebbene in generale poco benevolo agli slavi dell'impero e meno ancora ai croati, non avrebbero potuto indurre il Vaticano ad una rivocazione del nome - croato, - se non vi fosse stato l'intervento del principato del Montenegro con una sua straordinaria missione diplomatica.“ Vidi: Nacionalna i sveučilišna knjižnjica, Zbirka rukopisa i starih knjiga (dalje: NSK, ZRiSK), *Ostavština Š. Mazzure, R 4691 b.*

⁵⁴ NSK, ZRiSK, *Ostavština Š. Mazzure, R 4691 b.*

⁵⁵ J. Stadler - J. J. Strossmayeru, Sarajevo, 23. IV. 1902., AHAZU, OJJS, XI A/Stad. Jo. 25.

snalažljivost njezine diplomacije kojoj se superiornom pokazala misija male Kneževine Crne Gore. Također je upozoravala na proturječnosti u interesima Mađara i Nijemaca u vrhovima dualističke Monarhije koje su tijekom svetojeronimskog spora i afere došle do punog izražaja, što je znatno umanjivalo učinkovitost njezine diplomacije u pokušajima njezina rješavanja, a to također ni u kojem slučaju nije bilo oportuno javno isticati.

Nadbiskup Stadler nije bio samo potpisnik predstavke hrvatskog episkopata nego mu je namijenjena i misija odlaska u Rim gdje je predstavku trebao pročitati pred Papom. Najprije je primljen kod državnog tajnika kardinala Rampolle, protektora Zavoda sv. Jeronima kardinala Vannutellija i pape Lava XIII., a zatim kod austrougarskog veleposlanika pri Svetoj Stolicu grofa Szécsena, koji je s pojedinostima vezanim uz Stadlerov boravak, priopćenim od dvojice kardinala, u pismu na njemačkom jeziku kojega se fragmenti donose u hrvatskom prijevodu, upoznao ministra vanjskih poslova A. Goluchowskoga. Prema tim obavijestima Stadler je u vatikanskim krugovima neobično radikalno zastupao hrvatsko stajalište: „Msgr. Stadler izložio je dvojici kardinala tezu da je hrvatskim biskupima mnogo više stalo do izraza *pro croatica gente* nego do cijeloga Zavoda sv. Jeronima.“⁵⁶ U razgovoru sa Szécsenom Stadler je bio mnogo otvoreniji: „Gospodin nadbiskup nije se ustručavao izreći određene prijetnje, ako se ne bude vodilo računa o njegovim upozorenjima. Govorio je sasvim otvoreno o mogućem masovnom prijelazu katolika Hrvatske, Slavonije i Bosne na pravoslavnu vjeru.“⁵⁷ Grof Szécsen upozorio je nadbiskupa Stadlera na činjenicu da je u Bosni i Hercegovini srpsko ime službeno priznato kao vjersko srpsko-pravoslavno ime pa bi prijelaz na pravoslavlje u toj zemlji značio isto što i prihvaćanje srpskog imena. Nadbiskup je tada relativizirao iznijeto upozorenje: „Kada sam mu na to (prijetnju o prijelazu na pravoslavlje, op. Z. G.) prigovorio, da bi u tom slučaju, prema zemaljskim zakonima Hrvati sami sebe označili Srbima, on je odgovorio da mogućnost masovnog otpada od katoličke vjere ipak nije tako ozbiljna. Biskupi bi, međutim, tada organizirali jednu vrstu bojkota i ne bi nikoga poslali u Zavod.“⁵⁸ Szécsen je i takvu odluku smatrao opasnom za hrvatske interese. Upozorio je Stadlera da bi „[...] to bio siguran način za utiranje puta mogućem srpsko-crnogorskom utjecaju na Zavod, koji je sada sasvim isključen.“⁵⁹ Nadbiskup Stadler je vjerojatno mislio da će s

56 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 355.

57 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 355

58 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 355-356.

59 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 355-356.

prijetnjama o prijelazu na pravoslavlje i o bojkotu Zavoda izazvati konsternaciju i time polučiti određeni uspjeh. Međutim, izazvao je upravo suprotan učinak, u vatikanskim krugovima bili su nazadovoljni njegovim nastupom, a grof Szécsen iskoristio je priliku da optuži hrvatski episkopat za pretpostavljanje nacionalnih interesa vjerskim i ujedno pokuša umanjiti naklonost kardinala Rampolle i Pape prema nadbiskupu Stadleru i biskupu Strossmayeru: „Pretjerivanja u koja je, očitujući nedostatak diplomatskog talenta, zapao sarajevski nadbiskup, ostavila su u Vatikanu nepovoljan dojam, te stoga nisam propustio priliku kardinalu državnom tajniku obratiti pozornost kako neki nadbiskupi nacionalno-politička stajališta stavljaju iznad crkvenih interesa. Gledano s tog stajališta, putovanje nadbiskupa Stadlera ovamo (u Rim, op. Z. G.) moglo bi imati čak vrlo korisne posljedice. Velika ljubav koju u Vatikanu gaje za msgr-a. Strossmayera, Stadlera i drugove mogla bi se barem privremeno rashladiti.“⁶⁰ U drugom dijelu svojega pisma ministru vanjskih poslova A. Goluchowskom Szécsen govori o negativnim političkim posljedicama koje bi imalo daljnje ustajavanje hrvatskog episkopata u nemirenju s odlukom Svete Stolice o vraćanju starog naziva Zavodu sv. Jeronima te o tome da je nastojao uvjeriti nadbiskupa Stadlera da Hrvati time ustvari nisu pretrpjeli štete. Zanimljivo je da u povjerljivoj opasci zaslugu za odbijanje prihvaćanja radikalnijih crnogorskih zahtjeva pripisuje austrougarskoj diplomaciji, napose veleposlanstvu u Rimu kojemu se nalazio na čelu: „Svakako bi bilo za žaljenje kada bi agitacija u Hrvatskoj, protiv najnovije odluke Svete Stolice u pitanju sv. Jeronima, ponovno iznijela u prvi plan te mrske prilike. Ja sam zato također, bojim se s malo uspjeha, nastojao nadbiskupa Stadlera, koliko je bilo moguće, umiriti. Rekao sam mu da je Papa uspostavio staro ime Zavoda, protiv kojega hrvatski biskupi stoljećima nisu imali prigovora. Svi pokušaji Crne Gore (...) izjalovili su se na oprezu Kuriije i, smijem to sasvim povjerljivo reći, na našem otporu.“⁶¹ Szécsen zatim upozorava na zadaće tiska u Austro-Ugarskoj Monarhiji ustvrdivši da ne smije poticati daljnje rasprave u vezi sa svetojeronimskim pitanjem, nego smiriti strasti. Posebice je, uz kritiku liberalnih bečkih novina *Neue Freie Presse*, premda je bio istaknuti pripadnik mađarske političke elite, bio kritičan prema pisanju podjednako liberalnog budimpeštanskog lista *Pester Lloyd* ustvrdivši da se „[...] donekle stavlja na stranu ovdašnjih nemirnih Dalmatinaca ignorirajući nedvojbene slavenski značaj Zavoda i zalažući se za navodna prava Talijana i Albanaca, što svakako na Hrvate mora djelovati

⁶⁰ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 356.

⁶¹ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 356.

razdražujuće. Ništa manje ne iritira opis u *Neue Freie Presse* koji govori o velikoj pobjedi Crne Gore. Svi ti razdražujući članci protive se poželjnom trijeznom prikazivanju stanja stvari.⁶² U cilju smirivanja napetosti Szécsen je zagovarao interpretacije događaja vezanih uz svetojeronimsko pitanje na način koji je zanemarivao stvarno stanje. To se posebice vidi iz njegove tvdnje da barski nadbiskup ugovorom između Svete Stolice i Crne Gore od 7. ožujka 1902. i promjenama unijetim u breve *Slavorum gentem* nije dobio nikakva nova prava glede sudjelovanja u upravi Zavoda jer se njegovo pravo „[...] osniva na od starine uobičajenoj tradiciji, naime, da Barska nadbiskupija s obzirom na Zavod sv. Jeronima uživa upravo ista prava, ništa veća niti manja nego svaka od u papinskom breveu navedenih sedamnaest dijecezanskih uprava.“⁶³ Ova tvrdnja bila je neistinita jer unatoč tome što su svećenici iz Barske nadbiskupije bili primani u Zavod, barski nadbiskup ranije nije imao nikakvo pravo na sudjelovanje u upravi svetojeronimskih institucija. Na to je Papa posebice upozoren u predstavi hrvatskog episkopata, objavljenoj u *Katoličkom listu* 10. travnja 1902., koju je Stadler ponio u Rim: „Dokazano je u izobilju sa povjesničkim neoborivim ispravama, da Crna Gora kao takova nije nikada imala nikakovo pravo na naš Zavod. Istina je, da zemljište među Barom i Ulcinjem, koje danas sačinjava samo jedan dio negdašnje barske nadbiskupije, uživalo je dobrotom legitimnih vlasnika pasivno pravo na svetojeronimski zavod. Ali ga je uživalo samo zato, pošto je sačinjavalo dio Stare Dalmacije, pa su se samo na temelju tih dvaju razloga ljudi onoga zemljišta priznavali kao katolici i kao Hrvati. Za to, pravo govoreći, dan danas onaj dio barskoga naroda pod gospodstvom Crne Gore ne bi imao nikakova prava, pošto se ne priznaje hrvatskim, nego srbskim, budući ovo političko ime njemu je službeno naloženo od njegova knjaza (...).“⁶⁴ Szécsen je u navedenom pismu ministru Goluchowskom izrazio zabrinutost glede daljnjih događaja u vezi s provedbom preustroja Zavoda sv. Jeronima. Razmatrajući taj problem u kontekstu politike austrougarskih dualističkih vrhova prema Hrvatima, izrazio je bojazan da bi Sveta Stolica mogla pristati na koncesije Hrvatima. Ujedno je priznao da odluku Svete Stolice o svetojeronimskom pitanju smatra povoljnom za Austriju i Ugarsku, ali ne i za Hrvatsku: „Ne smijemo zaboraviti da preustroj Zavoda još predstoji i da u tom slučaju možemo očekivati još neke nevolje. Upravo zbog toga ne smijemo naj-

62 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 356.

63 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 356-357.

64 „Predstavka hrvatskog episkopata u pitanju svetojeronimskoga zavoda“, *Katolički list*, 53 (1902.), 177.

noviju odluku Kurije smatrati uspjehom naše politike prema Hrvatima i mora se nastojati da ostvareno po mogućnosti prilagodimo našim željama. Jer, kada Kurija opazi da njezina odluka zaista u određenom stupnju odgovara našim željama i kada, s druge strane, opazi duboko nezadovoljstvo (Hrvata), valja se bojati da će nastojati posljednje umiriti dajući im koncesije prilikom organiziranja Zavoda.⁶⁵ O Stadlerovoj audijenciji kod Pape Szécsen se obvezao obavijestiti Goluchowskoga u drugom pismu, koje nisam uspio pronaći. Stoga ću opis te audijencije opisati prema izvješću koje je dvorski savjetnik Gjuro pl. Treščec⁶⁶ 8. travnja 1902. poslao građanskom doglavniku Hugu Kutscheri.⁶⁷ Nadbiskup Stadler bio je u dobrim odnosima s Treščecom te mu je, susrevši ga tijekom povratka iz Rima, u kupeu vlaka od Bosanskog Broda prema Sarajevu opisao razgovor s Papom. Kutschera je odmah priopćio sadržaj tog razgovora ministru Kállayu. Stadler je Treščecu, na njegovu zamolbu,⁶⁸ opisao svoj put u Rim, na koji je krenuo početkom travnja, preko Zagreba. Prema Treščecovu

⁶⁵ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 357.

⁶⁶ Gjuro pl. Treščec-Branjski (26. studenoga 1845. – Zagreb, 23. rujna 1922.), načelnik školskog odjela Zemaljske vlade u Sarajevu i dvorski savjetnik. Njegov sin Vladimir Treščec-Branjski (Topusko, 23. svibnja 1870. - Dubrovnik, 2. VII. 1932.) je 1895. također stupio u državnu službu u Bosni, gdje je ostao do 1907., kada je prešao u Zemaljsku vladu u Zagrebu, a 1914. postao je veliki župan Zagrebačke županije. Bio je poznati hrvatski književnik i kazališni djelatnik, u dva navrata intendant zagrebačkoga HNK-a (1909.–1917. i 1927.–1929). Vidi: Ivan MIRNIK, „Apartman nadvojvode Franje Ferdinanda i vojvotkinje Sofije Hohenberške na Ilidži“, *Peristil* 58 (2015.), 135; <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62197> (10. 9 2019.).

⁶⁷ Hugo Freiherr von Kutschera (Beč, 16. III. 1847. - Bad Vöslau, 1. IX. 1909.), austrougarski diplomat i ugledni europski znanstvenik orijentalist, autor kapitalnog djela *Die Chasaren – historische Studie: ein Nachlass* (Wien: Adolf Holzhausen, 1909.), o etnogenezi Aškenaza, u kojem je prvi iznio tezu da istočnoeuropski Židovi – Aškenazi ustvari nisu podrijetlom Semiti, nego potječu od kaskaskog konjaničkog naroda Kazara, koji u istočnu Europu dolaze zbog provale Mongola. Vidi o Kutscheri opširnije: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950* sv. 4 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1969.), 375.

⁶⁸ „Wir reisten von B. Brod bis Sarajevo in einem Coupé zusammen. Meine Neugier über den Zweck und Erfolg sener Reise war selbstverständlich und ich wartete nur einen günstigen Moment um ein Gespräch hierüber anzuknüpfen.“ Izvješće dvorskog savjetnika Treščeca građanskom doglavniku Kutscheri od 8. IV. 1902. Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zajedničkog ministarstva financija, Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijal, (Gemeinsames Finanzministerium, Präsidium des Bureau Angelegenheiten Bosniens und der Herzegowina), (dalje: ABH, GFM, präs. 79/1902.). Usp.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 703.

mišljenju Stadler je u razgovoru o razlozima puta u Rim bio manje suzdržan nego inače kada se radilo o njegovim odnosima s papinskom Kurijom. Rekao mu je da je kao predstavnik hrvatskog episkopata otputovao u Rim, spontano, a ne na poziv Svete Stolice, da zatraži audijenciju kod državnog tajnika i Pape radi predaje predstavke hrvatskog episkopata u vezi sa Zavodom sv. Jeronima, koja još nije objavljena u tisku. Pritom mu je pokazao egzemplar predstavke na talijanskom jeziku, koje je sadržaj Treščec pročitao i u svojem izvješću Kutscheri opširno ga prepričao. Nadbiskup Stadler je Treščecu izjavio da se nadao da bi predstavka, u kojoj se povijesnim dokazima osporava pravo Crne Gore na Zavod, mogla utjecati na Svetu Stolicu i navesti je da ustraje pri prvotnoj verziji brevea *Slavorum gentem*, u kojoj se u nazivu Zavoda pojavljuje formulacija *pro croatica gente*. Kardinal Rampolla, s kojim je najprije razgovarao, primio ga je vrlo suzdržano. Slušajući njegovo izlaganje sadržaja predstavke, očitovao je nestrpljivost, a na mjestima gdje se spominje Crna Gora nekoliko ga je puta prekinuo u izlaganju. Na kraju je ljutito uzviknuo: „Ne želimo prekinuti s Austrijom!“⁶⁹ Papa Lav XIII. primio je Stadlera 4. travnja 1900. godine. Saslušao ga je ljubaznije i pozornije od kardinala državnog tajnika. Kada je Stadler izložio sadržaj predstavke, rekao mu je da se Sveta Stolica u prošlosti prema Hrvatima odnosila s velikom naklonošću, a da će tako ostati i ubuduće. Za svetojeronimsko pitanje ustvrdio je da je trajalo mjesecima zadajući mu pritom sve veće brige. Stoga je pronašao rješenje koje mu se činilo jedino moguće i razborito uvidjevši da s tim u vezi ne može ništa više učiniti. Izjavio je da ne shvaća kako bi jedna takva malenkost (*so eine Kleinigkeit*) kao što je vraćanje starog naziva Zavodu, uz održanje ostatka brevea nepromijenjenim, mogla Hrvate, koji su njemu i njegovim prethodnicima uvijek bili odani, odvratiti od Svete Stolice. Ovo se očividno odnosilo na dio predstavke u kojem se spominje mogućnost prekida Hrvata s Rimom i znatnijeg prijelaza na pravoslavlje. Prema Stadlerovu priopćenju Treščecu, Papa je govorio s puno topline, naglašavajući pritom svaku riječ. U opisu svojega razgovora s veleposlanikom Szécsenom, Stadler nije ulazio u pojedinosti, izjavivši samo da je Szécsen, kada je saslušao sadržaj predstavke, rekao da se ne može o njemu očitovati sve dok ne dobije upute s kompetentnog mjesta misleći vjerojatno pritom ponajprije na ministra Goluchowskog.⁷⁰ Stadlerovo pismo biskupu Strossmayeru, u kojem opisuje razgovor s Papom i kardinalom

⁶⁹ „Shließlich hatte der Cardinal ärgerlich ausgerufen: Non vogliamo romper coll' Austria!“ ABH, GFM, prä. 79/1902.

⁷⁰ ABH, GMF, prä. 79/1902.

Rampollom, potvrđuje sve navode iz Treščecova izvješća.”⁷¹

Nedvojbeno je da Stadler svojim odlaskom u Rim nije uspio postići željeni rezultat. Sveta Stolica nije bila spremna radi zaštite hrvatskih interesa u svetojeronimskom pitanju ulaziti u spor s Austro-Ugarskom Monarhijom koja se, najprije zbog energičnog protivljenja Mađara, a zatim i zbog novonastalih okolnosti prouzročenih Svetojeronimskom aferom, odlučno usprotivila hrvatskom nazivu Zavoda. U tome ju je učvršćivalo mišljenje da je, unatoč izlasku u susret dijelu crnogorskih zahtjeva, uspjela Zavod osigurati Hrvatima. U takvoj je situaciji objavljivanje predstave, u kojoj se tvrdi da je Sveta Stolica na promjenu imena Zavoda sv. Jeronima pristala pod diplomatskim pritiskom i ujedno iznose optužbe protiv Mađara, bila izazov za Beč i Vatikan kojima je, zbog kompromisa na koje su pristali u međusobnim pregovorima te u zasebnim pregovorima s Kneževinom Crnom Gorom i Kraljevinom Italijom, cijela stvar bila vrlo mučna. U povodu prosvjeda hrvatskog episkopata, objavljenog u hrvatskom prijevodu u *Katoličkom listu* 10. travnja 1902., papa Lav XIII. uputio je zagrebačkom nadbiskupu i metropolitu Posiloviću pismo, u kojem je očitovao razočaranje zbog ogorčenja kojim je njegova odluka bila primljena u Hrvatskoj. Osvrnuvši se na izuzetnu vjernost Hrvata prema Svetoj Stolici te na brojne znakove pažnje koje je Sveta Stolica učinila hrvatskom narodu, napose pritom istaknuvši encikliku *Grande munus* iz 1880., Papa je upozorio da ga se tim žalosnije „[...] dopalo razumjeti, da ste se ljuće uzgibali, kad nećete, da mirno podnosite ono što smo o nazivu kolegija jeronimskoga u Gradu (Rimu) sudili ustanoviti.“⁷² Lav XIII. je, nadalje, tvrdio da se u nastojanju da svetojeronimskom Zavodu pruži novu čvršću formu suočio s brojnim teškoćama, koje su ga dovele do uvjerenja „[...] da neima prikladnijega i sgodnijega načina, nego da pomenutomu kolegiju vratimo onaj naziv, koji je on nosio četiri stoljeća.“ Nije nalazio nikakva povoda za prosvjed hrvatskog episkopata s tim u vezi „[...] budući da prava, koja Narodu vašemu na Kolegij dopadaju, nisu odatle pretrpila nikakve štete, niti (su) ikako smanjena.“ Papa se posebice trudio uvjeriti hrvatski episkopat da nije bio potaknut na vraćanje starog imena Zavoda

⁷¹ Vidi: J. Stadler - J. J. Strossmayeru, Rim, 4. IV. 1902. Arhiv Biskupskog ordinarijata u Đakovu, bez signature. Usp.: Ratko PERIĆ, „Nadbiskup Stadler i Hrvatski zavod u Rimu“, Želimir PULJIĆ (ur.), *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću* (Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 1986.), 167.

⁷² Papa Lav XIII. - nadbiskupu J. Posiloviću, Rim, 10. travnja 1902., Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu, Acta presidialia, Ostavština Jurja Posilovića (dalje: NAZ, AP, OJP), ad 7/1902. Citirano prema Posilovićevu prijevodu Papina pisma, s latinskoga na hrvatski jezik.

pod diplomatskim pritiskom: „[...] pomenuta odluka zaista nije učinjena u kakovoj državnoj namjeri [...], nego [...] je posljedila jedino od brige za vaš Narod [...].“ Pismo je završio s izrazom nade da će hrvatski episkopat „[...] s pouzdanom mišlju i s voljom bez bojazni naredbe Naše primiti, i sinovskim poslušom popratiti.“⁷³ Premda se spomenuto pismo moglo shvatiti kao isprika Hrvatima, ono je sadržavalo i kritiku držanja hrvatskog episkopata, posebice Stadlerova, zbog prosvjeda koji je bio neuobičajen i neprimjeren crkvenoj praksi.

Nakon objavljivanja predstavke u *Katoličkom listu* 10. travnja 1902. Vatikan je, na inzistiranje Beča, počeo na Stadlera vršiti pritisak da opozove svoju izjavu. Neosnovane su, stoga, pretpostavke da austrougarska diplomacija s tim u vezi nije vršila pritisak na Svetu Stolicu.⁷⁴ Bečki nuncij Emidio Taliani⁷⁵ javio je 13. travnja 1902. kardinalu Rampolli da su mađarske novine zahtijevale od vlade da traži ispriku od nadbiskupa Stadlera zbog prigovora što ih je u svojoj predstavi pred Papom iznio na račun Mađara i uopće austrougarske diplomacije. Ministar Goluchowski ozbiljno je shvatio zahtjev ugarske vlade te je s tim u vezi u više navrata zahtijevao od Državnog tajništva Svete Stolice da javno opomene Stadlera ili da to prepusti Beču. Kardinal Rampolla odgovorio je da riječi nisu toliko važne, da će Stadler biti upozoren indirektno jer bi inače mogla nastati još veća buka.⁷⁶ Zajedničko ministarstvo financija, koje je 1879. nakon austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine 1878., postalo i najviši organ uprave u Bosni i Hercegovini, poduzelo je i sa svoje strane korake kojima je cilj bio ispitati okolnosti u kojima je nastala Stadlerova

⁷³ Papa Lav XIII. - nadbiskupu J. Posiloviću, Rim, 10. travnja 1902., NAZ, AP, OJP, ad 7/1902.

⁷⁴ Mario Strecha je iznio ocjenu da je, premda bi se mogao steći dojam da je austrijska, a napose ugarska vlada, zahtijevala od vladara da radi opoziva Stadlerove izjave intervenira kod Pape, prema svemu sudeći, pozivajući Stadlera na odgovornost, Vatikan postupio samoinicijativno „[...] ne mogavši otpjeti da se jedan biskup obrati poglavaru Katoličke crkve na način na koji je to učinio sarajevski biskup.“ *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj: (1897.-1904.)*, (Zagreb: Barbat, 1997.), 213.

⁷⁵ E. Taliani (Montegallo, 19. III. 1838. - Rim, 24. VIII. 1907.) Za svećenika je zaređen 1861., a naslovnim nadbiskupom Sebaste postao je 1896., kada je imenovan bečkim nuncijem. Na položaju nuncija ostao je tri godine, a nakon povratka u Rim u prosincu 1903. imenovan je kardinalom. Vidi: Donato SQUICCIARINI, *Nunzi apostolici a Vienna* (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1998.), 236-238.

⁷⁶ R. PERIĆ, „Nadbiskup Stadler i Hrvatski zavod u Rimu“, 168-169.

predstavka. Poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu J. Appel⁷⁷ obavijestio je 13. travnja 1902. zajedničkog ministra financija B. Kállaya⁷⁸ da je, postupivši u skladu s njegovim nalogom, razgovarao s nadbiskupom Stadlerom o predstavi. Appelovo izvješće sadržava nekoliko važnih podataka, između ostalih da je Stadler tek naknadno zatražio suglasnost hrvatskog episkopata, odnosno da je napisao predstavku i poslao je u Rim, a da većina biskupa nije imala nikakve spoznaje o tome: „Nadbiskup Stadler [...] priznaje da hrvatski biskupi nisu znali za tekst njegova prosvjeda jer nije bilo vremena za raspravljanje i dogovor o nečemu takvu. Nadbiskup Stadler je izjavio da je saznao da pregovori između Vatikana i Crne Gore daju predvidjeti sporazum povoljan za Crnu Goru, te je stoga odlučio krenuti u Rim da bi u ime hrvatskih biskupa protestirao protiv toga. On doduše nije bio od svih za to izričito opunomoćen, no ipak je na temelju prethodnih dugogodišnjih rasprava znao da su svi hrvatski biskupi s njim suglasni. Također su oni hrvatski biskupi koji su se tom stvari od

⁷⁷ Johann Nepomuk von Appel (Sikirevci, 11. XI. 1826. - Gradisca kraj Gorizije, 7. IX. 1906.). Potjecao je iz krajiške vojničke obitelji. Godine 1840. završio je kadetsku školu u Grazu. Za revolucije 1848.-1849. ratovao je u Italiji i Ugarskoj. U bitki kod Solferina 24. VI. 1859. izgubio je lijevo oko. Godine 1859. višestruko je odlikovan za zasluge u ratu protiv Francuske i Pijemonta. Sudjelovanje u ratu protiv Prusije 1866. donijelo mu je čin general-majora. Godine 1877. postao je podmaršal. Od 1882. do 1903. vojni je zapovjednik i poglavar Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Vidi: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1 (gl. ur. Dalibor BROZOVIĆ), (Zagreb: 1999.), 310.

⁷⁸ Benjamin von Kállay (Béni Kállay de Nagy-Kálló) (Nagykálló, 22. XII. 1839. - Beč, 13. VII. 1903.), mađarski aristokrat, austrougarski političar, diplomat i povjesničar. Za njegovu diplomatsku karijeru napose je zaslužan grof Gyula Andrassy, koji je poslije Austro-ugarske nagodbe 1867., kada je postao ugarski ministar predsjednik, postigao da Kállay kao dvadesetdevetogodišnjak bude imenovan generalnim konzulom u Beogradu (1869.-1875.). Nakon povratka u Budimpeštu Kállay je na mađarskom objavio knjigu o povijesti srpskog ustanka, koja postoji i u njemačkom prijevodu, *Die Geschichte des serbischen Aufstandes 1807-1810*. (Beč: 1910.) i knjigu o srpskoj povijesti, *Geschichte der Serben* (Budapest – Wien - Leipzig: 1878.). Bio je među vodećim suvremenim poznavateljima istočnog i balkanskog pitanja, o čemu napose svjedoči njegovo djelo *Die Orientpolitik Rußlands* (Pešta: 1878.). Kao vršitelj dužnosti ministra vanjskih poslova sudjelovao je pri sklapanju tajne konvencije Austro-Ugarske Monarhije s Kneževinom Srbijom (1881.), kojom se, između ostaloga, Kneževina Srbija obvezala da neće voditi, niti na svojem teritoriju tolerirati bilo kakvu politiku usmjerenu protiv interesa Austro-Ugarske Monarhije, a ova zauzvrat da će diplomatski podržati proglašenje Kneževine Srbije Kraljevinom (1882.). Od 1883. do 1903. bio je zajednički austrougarski ministar financija. Vidi: *Meyers Lexikon* sv. 6, (Leipzig: Bibliographisches Institut, 1927.), 877; Ludwig THALLÓCZY, *Benjamin von Kállay, Gedenkrede* (Budapest: Pester Lloyd-Gesellschaft, 1909.).

ranije bavili, poslali pisma u Rim kojima su ga naknadno opunomoćili, a ta je pisma Stadler uručio Papi.⁷⁹ Na Appelov upit je li osobno potaknuo tiskanje hrvatskog prijevoda predstavke, nadbiskup Stadler je odgovorio da on nije naredio njezino tiskanje, ali da je dao tiskati puno egzemplara talijanskog izvornika, koje je razdijelio svojim kolegama u Hrvatskoj te je njezin prijevod indiskrecijom dospio u tisak. Appel je završio svoje izvješće s napomenom da je preventivna cenzura uspjela spriječiti objavljivanje predstavke u hrvatskom prijevodu u dijecezanskom glasilu *Vrhbosni*.⁸⁰

Izložena sve snažnijem pritisku austrougarske diplomacije, Sveta Stolica je zatražila od Stadlera da opozove tvrdnje iz svoje predstavke koje su upućivale na odgovornost austrougarske diplomacije u vezi s ukiđanjem hrvatskog imena svetojeronimskog Zavoda te na izloženost Pape diplomatskom pritisku prilikom donošenja konačne odluke s tim u vezi. Svjedočanstvo o tomu da je Sveta Stolica to učinila nerado, na ultimativni zahtjev austrougarske vlade, pruža pismo veleposlanika pri Svetoj Stolici grofa Szécsena ministru Kállayu. Iz pisma je očividno da je već prošao rok u kojem se kardinal Rampolla obvezao da će stići Stadlerov opoziv pa je Szécsen zatražio objašnjenje. Kardinal Rampolla je izrazio žaljenje zbog toga što Stadlerov opoziv još nije stigao, ali i čvrsto uvjerenje da će Stadler pokorno udovoljiti zahtjevu Sv. Oca te opozvati svoju prosvjednu izjavu.⁸¹ Ustvrdivši da je Stadlerova predstavka provokacija koju Monarhija ne može previdjeti, Szécsen je upozorio kardinala Rampolla da će se, u slučaju da Stadler ne udovolji Papinu nalogu i ne opozove sporne tvrdnje iz svoje predstavke, austrougarska vlada naći prisiljenom zatražiti da se s najvišeg mjesta nalože odgovarajuće mjere protiv nadbiskupa. Nije naveo o kakvim se mogućim mjerama radi, no može se osnovano pretpostaviti da se od Svete Stolice namjeravalo zatražiti njegovo uklanjanje s položaja. Kardinal Rampolla je saslušavši zahtjev i upozorenje austrougarskog veleposlanika, odgovorio da je mogućnost Stadlerova oglušivanja na nalog Sv. Oca isključena.⁸² Prenošenje obavijesti nadbiskupu Stadleru da papa Lav XIII. inzistira na opozivu njegove prosvjedne izjave, ovaj put u formi na-

79 Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 361. Original pisma na njemačkom je jeziku.

80 Usp.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 361.

81 „Rampolla erwiderte, die Erklärung des Erzbischofs sei zu seinem Bedauern noch nicht eingetroffen, doch werde Stadler sich zweifellos den Wünschen des heiligen Vaters gehorsam erweisen.“ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 361.

82 Usp.: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 361.

loga, povjerenom je generalnom vikaru Vrhbosanske nadbiskupije Vincenciju Palunku⁸³ prilikom njegova posjeta Državnom tajništvu Svete Stolice. Palunka je primio i papa Lav XIII. Očitujući svoju zabrinutost zbog Stadlerova postupanja, zamolio ga je da prenese svojem ordinariju poruku da je ozbiljno ogorčen njegovim odbijanjem da pristane na opoziv. Ustvari, Papa je neizravno Stadleru naložio da u najkraćem mogućem roku opozove sporne dijelove svoje prosvjedne predstavke, što ovaj kao katolički velikodostojnik nije mogao ignorirati. O razgovoru V. Palunka s papom Lavom XIII. doznajemo iz pisma veleposlanika Szécsena, upućenog ministru vanjskih poslova Goluchowskom, na temelju informacija koje mu je nakon razgovora s Papom prenio Palunka: „Prema izjavi msgr-a Palunka papa mu je osobno rekao: Ja znam da se 'vani' (draußen), kada dođe oštri nalog iz Rima rado kaže da on potječe iz Državnog tajništva i da se morao uputiti *pro forma*, a da sv. Otac uopće ne shvaća stvar tako ozbiljno. Takvo objašnjenje je, međutim, u ovom slučaju potpuno pogrešno. Recite samo msgr-u Stadleru, da sam ja osobno *io, io stesso*/, vrlo nezadovoljan i ožalošćen njegovim postupkom.“⁸⁴ Nakon ovako izričito formuliranog Papina zahtjeva, u kojemu Papa, naglašavajući svoje duboko nezadovoljstvo i ožalošćenost Stadlerovim teškim mirenjem s činjenicom da Sveta Stolica u danim okolnostima nije mogla drukčije postupiti, Stadler više nije mogao ni trenutka odgađati opoziv prosvjedne izjave te se, savjetu-

⁸³ Vincencije (Vice, Vinko) Palunko (Šipanska Luka, 30. XI. 1842. - Split, 2. IV. 1921.). Gimnaziju je završio u Dubrovniku, a teologiju studirao u Rimu i Dubrovniku, gdje je 1867. zaređen za svećenika. S obzirom na okolnost da je u to vrijeme Trebinjskom biskupijom upravljao dubrovački biskup, prve četiri godine bio župnik u Majkovu i Ravnom odakle je 1871. morao pobjeći pred turskim vlastima. Zatim je dvadeset godina bio kateheta na gimnaziji u Dubrovniku gdje je uz vjeronauk predavao matematiku, zemljopis, povijest, hrvatski i talijanski. Nadbiskup Stadler boravio je 1897. nekoliko mjeseci radi liječenja na Lokrumu te je vjerojatno tada, u krugu dubrovačkog biskupa Marčelića s kojim je pripremao Lokrumski sastanak, upoznao V. Palunka te ga pozvao za kanonika u Sarajevu. Odazvao se te je imenovan kanonikom Vrhbosanske nadbiskupije 1899. Također je obnašao dužnost ravnatelja Nadbiskupskog sirotišta te surađivao u časopisu *Balkan – Jedinstvu i bratskoj slogi*, pokrenutom na poticaj nadbiskupa Stadlera, koji se tiskao u Zagrebu (1896.-1902.), urednik: Aleksandar Bresztyenszky. O uključenosti V. Palunka u sjediniteljska nastojanja nadbiskupa Stadlera također svjedoči rasprava pod naslovom *Bratski razgovor o grčkom odijeljenju ili Poziv na sjedinjenje* (Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta, 1913.). Godine 1904. u Sarajevu je zaređen za pomoćnog biskupa splitsko-makarskog. Autor je i školskih priručnika *Katolička moralka* i *Katekizam* te brojnih knjižica vjersko-nabožnog i moralno-poučnog sadržaja. Vidi: <http://vrhbosanska-nadbiskupija.org/wordpress/ustrojstvo/prvostolni-kaptol/> (11. 9. 2019.).

⁸⁴ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 362.

jući se s Državnim tajništvom Svete Stolice i zajedničkim ministarstvima financija i vanjskih poslova Austro-Ugarske Monarhije, počeo pripremati za objavljivanje izjave čiji bi sadržaj zadovoljio i Beč i Vatikan. Glede Svete Stolice bilo je napose važno da naglasi da se na vraćanje ranijeg naziva svetojeronimskom Zavodu nije odlučila pod političkim pritiskom, dok je austrougarska vlada, u službenom pismu koje mu je uputila s tim u vezi, zahtijevala da navede da ta promjena nije učinjena pod njezinim utjecajem. Stadleru je ostavljena mogućnost da formulira sadržaj i izabere formu opoziva. Sa zamolbom za izricanje mišljenja o svojim prijedlozima sadržaja opoziva i načinu njegova objavljivanja u tisku potkraj svibnja 1902. obratio se zagrebačkom nadbiskupu J. Posiloviću, kojega je s Papi-
nim zahtjevima već upoznao V. Palunko na povratku iz Rima u Sarajevo.⁸⁵ Stadlerov opoziv naposljetku je objavljen 26. svibnja 1902. u zagrebačkim dnevnicima *Obzor* i *Hrvatska*. Izjavivši da ispravlja svoje pretpostavke o diplomatskom pritisku na Svetu Stolicu, ustvrdio je da je u cijeloj stvari radio *in bona fide*, kao pošten čovjek, ali je, na žalost, pritom slijedio krivo uvjerenje koje je morao steći iz pisanja austrougarskih listova o cijeloj stvari. Nekoliko dana kasnije, 1. lipnja 1902., Stadler je poslao pismo kardinalu Rampolli u kojem je naveo da je na tvrdnju o utjecaju austrougarske diplomacije na Svetu Stolicu bio potaknut riječima ugarskog ministra predsjednika Kolomana Szélla koji je javno rekao da u papinskom breveu nije ništa promijenjeno bez utjecaja Ugarske. Upozorivši državnog tajnika da su reakcije hrvatske javnosti na njegov opoziv i na Svetu Stolicu vrlo negativne, kako je i očekivao, Stadler je ustvrdio da je na sebe preuzeo poniženje radi toga da bi posvjedočio odanost prema Svetoj Stolicu. S pismom istog sadržaja obratio se papi Lavu XIII.⁸⁶

Stadlerov opoziv nanio je težak udarac nacionalno-političkim nastojanjima hrvatskog episkopata i postao važan argument u rukama protivnika političkog angažmana episkopata, napose pravaša frankovačke orijentacije, koji su katoličkim velikodostojnicima i inače osporavali pravo sudjelovanja u politici, a u svetojeronimskim događanjima pronašli krunski dokaz za svoju tvrdnju da ovisnost episkopata o Rimu predstavlja nepremostivu prepreku njegovu političkom djelovanju. Glasila domovinaško-obzoraške opozicije, koja su nekoliko tjedana ranije veličala Stadlera zbog njegove prosvjedne predstavke, sada nisu mogla prikriti gorčinu i razočaranje njegovim postupkom ne mogavši mu oprostiti opoziv istinitih tvrdnji o protuhrvatskom djelovanju austrougarske diplomacije, napose

⁸⁵ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 363.

⁸⁶ R. PERIĆ, „Nadbiskup Stadler i Hrvatski zavod u Rimu“, 170-171.

Mađara. Glasilo domovinaša *Hrvatska* optužilo je Stadlera da opoziva ono u što čvrsto vjeruje popustivši pod pritiskom iz Beča, Budimpešte, Rima i Sarajeva. Vatikanu je upućen prigovor da je, promatrajući stvari samo s diplomatskog gledišta, popustio hrvatskim neprijateljima, ponajprije Mađarima, ne misleći na to koliko će pretrpjeti istina i ugled nadbiskupa Stadlera, a samim tim i Crkve u hrvatskom narodu. Za Stadlera je vjerojatno bio bolniji prigovor da nije trebao ništa ni činiti ako nije bio spreman na svojem stajalištu ustrajati do kraja nego sumorna konstatacija da bi najbolje bilo da je poslije opoziva umro.⁸⁷ Srpski tisak nije prikrivao oduševljenje Stadlerovim opozivom. *Srbobran* je u nizu članaka izrugujućih naslova težio ismijati nadbiskupa Stadlera. Označio ga je kao glavnog zastupnika klerikalizma u hrvatskom političkom životu, odnosno nastojanja da se pomoću „klerikalizma“, „ultramontanizma“ i „papstva“ riješe vitalni hrvatski problemi. Ustvari, *Srbobran* je, nabacujući se vulgarnim pogrdama na Stadlera, Papu i Rim, trijumfirao zbog nemoći hrvatskih političkih čimbenika da se odupru austrijskim Nijemcima i Mađarima, dvjema vladajućim nacijama dualističke Monarhije, i da s pomoću naziva *pro croatica gente* na inozemnom planu afirmiraju ideju o jedinstvu hrvatskih zemalja.⁸⁸

Premda bi se moglo učiniti da je neslavan završetak Svetojeronimske afere donio najviše poniženja nadbiskupu Stadleru, zbog njegove vodeće uloge u promicanju zahtjeva hrvatskog episkopata za preustrojem svetojeronimskih institucija u hrvatski svećenički zavod, to ni u kojem slučaju nije bilo točno. Unatoč velikoj neugodnosti koja je uslijedila nakon njegova opoziva, svakom je iole objektivnijem u svetojeronimski spor upućenom promatraču moglo biti jasno da Stadler nije imao alternative jer bi u protivnom zasigurno bio uklonjen s nadbiskupskog položaja u Sarajevu, a tek tada ne bi ništa učinio. I predstavnici Čiste stranke prava, koji su digli najviše prašine oko cijelog slučaja, bili su svjesni situacije pa nisu toliko inzistirali na kritici samoga Stadlera, koliko na kritici nacionalno-političkog angažmana hrvatskog episkopata kojega su svrhovitost osporavali zbog njegove ovisnosti o Rimu. Pritom su propuštali upozoriti na činjenicu da Svetojeronimska afera uopće ne bi bila moguća da nije bilo o utjecaju hrvatskog episkopata potpuno neovisnih čimbenika, napose upletanja diplomacije velikih sila – Rusije i Francuske. Sveukupni

⁸⁷ *Hrvatska* (28. V. 1902.), br. 121.

⁸⁸ Vidi: „Najnovija izjava nadbiskupa Stadlera“, *Srbobran*, 19 (1902.), (27. V.), br. 103; „Hipokrizija“, *Srbobran*, 19 (1902.), (30. V.), br. 105.; „Epilog sv. Jeronimijadi. Opoziv za opozivom“, *Srbobran* 19 (1902.), (1. VI.), br. 116.

je splet okolnosti, kojima je popraćena Svetojeronimska afera, na svjetlo dana iznio i težak položaj Svete Stolice u odnosu prema vladi Kraljevine Italije nakon ukidanja Crkvene Države 1870. Budući da je Stadlerovo poniženje nakon opoziva prosvjedne izjave bilo i odraz općeg nezavidnog položaja u kojem se, iz različitih ranije navedenih razloga, u odnosu prema pojedinim vladama (Kraljevine Italije, Francuske i Ruskog Carstva) našla Sveta Stolica, njegov ugled u Rimu ne samo da nije opao nego je bio uvećan. Hrvatski je episkopat, upoznat sa svim okolnostima kojima je opoziv bio izazvan, također prema Stadleru zadržao raniji afirmativan stav. Drukčije je, međutim, bilo njegovo stajalište prema barskom nadbiskupu Š. Milinoviću koji se, sudjelujući u radu crnogorskog izaslanstva i podupiranjem njegovih zahtjeva, trajno kompromitirao u krugovima hrvatskog episkopata i bio, ustvari, iz njega prešutno izopćen, posebice od strane biskupa Strossmayera, premda je u osnovi bio žrtva kompleksne povijesne situacije u kojoj se zatekao, u kojoj nije uvijek najprimjerenije regirao, no ni u jednom trenutku nije svjesno htio nauditi hrvatskim crkvenim i nacionalnim interesima u svetojeronimskom pitanju.⁸⁹

S obzirom na nadbiskupa Stadlera može se ustvrditi da je on uz nadbiskupa Milinovića na najneposredniji način nosio tragičan povijesni obol svršetka Svetojeronimske afere, ali za razliku od nadbiskupa Milinovića, kojemu je pripao njezin težak i negativan dio, Stadler je, budući da se njegovo odreknuće od prosvjedne izjave u krugovima hrvatskog episkopata shvaćalo kao odraz općeg nezavidnog položaja u kojem se nalazio hrvatski narod u tom momentu, politički i teritorijalno dezintegriran, bez relevantnih političkih čimbenika i diplomacije koja bi se mogla za njega zauzeti, te je njegovo poniženje ustvari shvaćeno kao plemenita žrtva u cilju što bezbolnijeg prihvaćanja neumitnih odluka, posebice stoga što je na odreknuće bio pozvan izravno od strane Sv. Oca pa je to ujedno bio i čin poslušnosti i odanosti prema Svetoj Stolicu na koje je bio obvezan svojim svećeničkim zvanjem.

U tom, za nadbiskupa Stadlera vjerojatno najtežem životnom izboru, da postigne najprihvatljiviji kompromis između dviju za njega najvažnijih stvari, odanosti prema Svetoj Stolicu i zauzimanja za interese katolika u hrvatskim zemljama, a u tom kontekstu hrvatskog naroda napose, najvjerojatnije je od svih predstavnika hrvatskog episkopata na njega najviše umirujuće djelovao svojim razboritim savjetima i utješnim riječima

⁸⁹ Vidi opširnije o Milinovićevoj izopćenosti nakon okončanja Svetojeronimske afere: Z. GRIJAK, „Barski nadbiskup Šimun Milinović (1886.-1910.) i svetojeronimska afera“, 513-518.

upravo dubrovački biskup Marčelić koji mu je od ranije, a napose od vremena njegova boravka na Lokrumu 1897. postao i iskreni prijatelj. Biskup Marčelić u pismu nadbiskupu Stadleru od 26. ožujka 1902., kojega je nacrt pohranjen u Arhivu Dubrovačke biskupije, napisanom uoči objavljivanja prosvjedne predstavke hrvatskog episkopata papi Lavu XIII., koju je potpisao nadbiskup Stadler, u *Katoličkom listu* 30. ožujka 1902., i Stadlerova puta u Rim radi izlaganja i obrane pred Papom stajališta hrvatskog episkopata u vezi s potrebom zadržavanja hrvatskog imena Zavoda sv. Jeronima, ukazuje na potrebu razborita reagiranja na Papinu odluku. Upozorava na okolnosti vraćanja starog ilirskog imena Zavodu kao posljedice upletanja Mađara i talijanske vlade te europskih velesila, napose Ruskog Carstva, u svetojeronimsko pitanje, zbog kojih se Sveta Stolica našla prisiljena vratiti staro ime Zavodu, a da pritom ipak nije u bitnom udovoljila zahtjevima Kneževine Crne Gore: „Pr. g. i pr. br.!”⁹⁰ Odgovaram na Vaše cijenjeno pismo od 18. tek. Što sam mogao razumjeti promijenjen je u *illiricorum gente*, pak nadodano *omnes slavi dioecesis*, što spomenuste. Cijenim da C. (Crna Gora, op. Z. G.) nije dobila što je htjela. Ona je htjela umetnuti i sve Srbe.⁹¹ Otac Papa se je na to sklonuo, kako čujem, i rad toga jer bi talij. Vlada drugče (u suprotnom, op. Z. G.), malo po malo uzela dobra (prisvojila nekretnine Zavoda sv. Jeronima) [...].⁹² Nipošto ne odobravam galamu što se digla po novinama, s tijem se samo mute pojmovi.⁹³ Uz ono što Vam rekoh, meni se čini da treba da oprezno i da tako rečem politički postupamo, politika je po sr[ij]edi, stoga hoćeš nećeš treba se s njom služiti. Naše je sad glavno, il uprav Vaše, nadb. Zagr. i Zadarsk. da tu budu postavljeni ljudi ozbiljni – što vidimo i u drugim stvarima [...].⁹⁴ Meni se čini da bi ludo bilo gubiti se u rekriminacije – osvagjivat Petra i Pavla – uzmimo sad *factum* kao podlogu i radimo na njemu. Sv. Stolica regbi (reklo bi se, op. Z. G.) da je imala pred očima i diplomaciju rusku. *Intentiones hujus* (pretpostavljam: *Intentiones eius*, op. Z. G., odnosi se na rusku diplomaciju) su najprvo političke – da dobije prevlast na Balkanu, preko ideje srbske – no providnost Božija *ludit in orbe terrarum*.⁹⁵ Austr.

90 Presvijetli gospodine i premili brate!

91 Ovu rečenicu biskup Marčelić naknadno je precrtao.

92 Nečitak precrtani nastavak rečenice.

93 Precrtana rečenica.

94 Nekoliko nečitkih rečenica.

95 *Mudre izreke*, 8:31-31 : „Bila sam kraj njega, kao graditeljica, bila u radosti, iz dana u dan, igrajući pred njim sve vrijeme: igrala sam po tlu njegove zemlje (podcrtao Z. G.) i moja su radost djeca čovjekova (*ludens in orbe terrarum et deliciae meae*

[ija] regbi da se ne broji u ovom pitanju, a naši Magjari, cijenim da ga ne shvatjaju. Barem dosad cilj im je osujetit sve što je hrvatsko, tako da mogu jednom imat Hrvatsku kao svoju podregjenu državicu. Tijem ne vide što sami sebi spravljaaju (ovaj duboki uvid biskupa Marčelića može se shvatiti i kao anticipacija teške povijesne situacije koja je zadesila Mađare nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918., op. Z. G.). Kod Srba, osobito kod Crn. Kneza ovo pitanje uzimlje se skroz politički, da dobije upliva kod katolika izvan Crne Gore. Kako se vidi po naslovu opet potvrgjenu nadbiskupu Milinoviću⁹⁶ [...] regbi da na to teži združiti za sad barem moral-

esse cum filiis hominum)“. Odnosi se na stvaralačku mudrost koju je Bog stvorio kao počelo svojega djelovanja. Biskup Marčelić aludira na to da je stvaralačka mudrost kao počelo Božjeg djelovanja, odnosno providnost Božja, omela ruske planove da Rusko Carstvo, preko srpske ideje zadobije prevlast na Balkanu, koji su smjerali na nanošenje štete vitalnim interesima hrvatskog naroda.

- 96 Ovo je samo djelomice točno jer naslov primas Srbije barskom nadbiskupu Sveta Stolica nikada nije potvrdila kao službeni. Sveta Stolica smatrala ga je samo naslovom s pravom isticanja, ali ne i s pripadajućom jurisdikcijom. Naime, naziv primasa usko je vezan uz jurisdikciju koju primas kao prvi među katoličkim velikodostojnicima vrši na području neke države. Takva jurisdikcija barskom nadbiskupu je nedostajala pa se naslov primas Srbije u Rimu tretirao samo kao njegov počasni naslov. Sva nastojanja nadbiskupa Milinovića tijekom Svetojeronimske afere da mu se taj naslov prizna i kao službeni, ostala su bez uspjeha. Pitanje crkveno-pravne valjanosti isticanja titule srpskog primasa nadbiskupa Milinovića bilo je napose povezano s namjerom o pokušaju proširenja njegovih primacijalnih prava na Kraljevinu Srbiju, a napose se aktualizira od sredine 1897. Naime, potkraj svibnja 1897. biskupu Strossmayeru javlja o priopćenjima od strane srpskog ministra vanjskih poslova Đorđa Simića i Miloša Petronijevića, tajnika kralja Aleksandra Obrenovića, da srpska vlada ozbiljno razmatra pitanje sklapanja konkordata sa Svetom Stolicom. U vezi s vijestima iz njezinih krugova, da bi se srpskog biskupa podvrgnulo jurisdikciji barskog nadbiskupa, Milinović razmatra povijesne činjenice na temelju kojih bi on, kao barski nadbiskup i nositelj povijesnog naslova primas Srbije, imao pravo na obnašanje te dužnosti: „Srbska vlada, kao što mi je rekao ministar Šimić, i tajnik Kraljev, dosle je samo akademički dogovarala se o konkordatu, ali sada će za ozbiljno stvar preuzet i stvar kraju privest; najveće pomučnosti (poteškoće, op. Z. G.) da su se dosle pokazale u pogled mješovitih brakova. Što su novine priobćivale da vlada misli srpskog biskupa podvrći pod Barskog mitropolitu, ni o tomu nije dosle nikakva koraka učinjeno. Sada, kada je Kralj i ministar Šimić od mene razumio da je jednoč i srbska pod mitropolitim Barskim bila, to ih je vrlo obradovalo, i rekli [su] da misle sklapajući konkordat opet se toj starini povratiti, a to je svietovao i Knjaz, i sa političnog gledišta. Kralj se je sa mnom na dugo razgovarao o svemu tomu, i vrlo mu milo bilo slušati me, nu nije nigda spomenuo da bi želio mene biskupom – vikarom u Srbiji. (...) On se je meni potužio na nekog Misionara iz Sleške (odnosi se na poljskog redovnika kamaldolijanca Wilibalda Czocka, op. Z. G.), a taj će biti isti, kako mi se čini, zbog koga ste Vi resignirali (kao apostolski administrator za Srbiju 1851.-

no, a s vremenom i realno sve Srbe na Balkanu. Mi u D.[ubrovniku] ne znamo što misli naš nadbiskup (zadarski nadbiskup Matej Dujam Dvornik, 1901.-1910., op. Z. G.). On će svakako za Bečkom vladom, koja cijenim, da ne shvaća pitanje. Bio sam već to upiso kad mi stigne list Prep. Palunka kojim mi javlja da ste otputovali put Rima, što ste dobro učinili, tu ćete vigjeti najbolje kako stvari stoje. Cijenim da O. Papa što je obećao neće više promijeniti, s toga, kako rekoh, treba raditi na tom *factu*. Opet kažem treba tu staviti ljude (kompetentne i odgovorne hrvatske svećenike, op. Z. G.), sve drugo će doć po sebi s vremenom. D.[ubrovnik] 26/3. 02.⁹⁷

Nakon upućivanja prosvjedne predstavke hrvatskog episkopata papi Lavu XIII., tiskane na talijanskom jeziku 30. ožujka 1902., a potpisane od strane nadbiskupa Stadlera, Stadlerova razgovora s Papom u Rimu 4. travnja 1902. te naknadnog objavljivanja spomenute predstavke u hrvatskom prijevodu u *Katoličkom listu* 10. travnja 1902., kada je Sveta Stolica na inzistiranje Beča, počela na Stadlera vršiti pritisak da opozove svoju izjavu, te Stadlerova opoziva prosvjedne izjave 26. svibnja 1902., u zagrebačkim dnevnicima *Obzor* i *Hrvatska*, što se u radu već detaljnije elaboriralo, biskup Marčelić uputio je nadbiskupu Stadleru pismo iz kojega nepobitno proizlazi da su Stadlerova prosvjedna izjava i naknadno odricanje od strane hrvatskog episkopata shvaćeni kao nužda, posljedica aktualne vrlo nepovoljne hrvatske političke pozicije u Austro-Ugarskoj

1897., op. Z. G.). Vidi: Š. Milinović – J. J. Strossmayeru, Bar, 19. V. 1897., AHAZU, OJJS, XI/A- *Mil.* Š. 98. U pokušaju utvrđivanja razloga suzdržanosti srpskog kralja Aleksandra Obrenovića prema mogućnosti podređivanja Katoličke crkve u Kraljevini Srbiji jurisdikciji barskog nadbiskupa ponajprije treba pretpostaviti da je bila riječ o kraljevoj sasvim opravdanoj zabrinutosti jer bi, s obzirom na to da se Barska nadbiskupija nalazi na području Kneževine Crne Gore, spomenuto podređivanje išlo u prilog ambicijama kneza Nikole za preuzimanje primata u procesu „srpskog“ ujedinjenja. Inače, Milinović je svoje učestale zahtjeve za priznanje naslova srpskog primasa potkrepljivao crkveno-povijesnim argumentima, na koje se često osvrtao u svojoj korespondenciji sa Strossmayerom. Međutim, s obzirom na činjenicu da se situacija tijekom stoljeća znatno promijenila i da više nije bilo konkretne crkvenopravne osnove za potraživanje spomenutog naslova, očevidno da se znatnim dijelom radilo o Milinovićevim osobnim razlozima, naime, o njegovu pokušaju očuvanja osobnoga i crkvenog digniteta, ozbiljno narušenoga višekratnim poniženjima od strane crnogorske vlade i samoga kneza Nikole (dovođenjem na Cetinje kako bi opravdavao pojedine svoje izjave i postupke, svodenjem Katoličke Crkve u Crnoj Gori na najniže granice ekonomskog i infrastrukturnog održanja od stane istih i dr.). Vidi o tome opširnije: Z. GRIJAK, „Korespondencija Šimun Milinović – Josip Juraj Strossmayer kao povijesni izvor“, 215-255.

⁹⁷ J. Marčelić – J. Stadleru, D.[ubrovnik], 26. III. 1902., ADB, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), 1902.

Monarhiji i pritiska pojedinih europskih velesila na Svetu Stolicu, u čijem sklopu se nalazio velik broj katolika, zbog čega Papa nije mogao zauzeti beskompromisan stav prema njihovim zahtjevima. Stadlerovo odreknuće, koje je zorno svjedočilo o nepovoljnom položaju Svete Stolice nakon ukinuća Papinske Države u odnosu na Kraljevinu Italiju, od strane Svete Stolice bilo je shvaćeno kao logičan postupak s obzirom na to da bi Stadlerovo beskompromisno ustrajavanje na stajalištima iz prosvjedne izjave podjednako štetilo hrvatskim crkvnim i nacionalnim interesima, kao i položaju i ugledu Svete Stolice u europskom političkom kontekstu. No, također je bilo shvaćeno i kao dokaz njegove vjernosti i odanosti Sv. Ocu, čime je njegov ugled u Rimu bio znatno uvećan, a ni u kojem slučaju umanjen kako se to nastojalo prikazati u liberalnim i protuhrvatskim tiskovinama u Monarhiji i izvan nje, o čemu je bilo govora. U fragmentarno sačuvanom pismu od 4. svibnja 1902. biskup Marčelić izražava iskreno razumijevanje za Stadlerovu situaciju nakon odreknuća od prosvjedne izjave te, uz potporu u teškim trenucima u kojima se našao, daje za pravo njegovu postupku ustvrdivši da bi i on učinio isto na njegovu mjestu te da tako razmišlja i osjeća i sveukupni hrvatski episkopat: „Vi ste branili svoje pravo, kako su i drugi (ostali pripadnici hrvatskog episkopata, op. Z. G.) mislili da brane svoje. Bog će Vam naplatiti trud i sve druge muke, što ste ih imali pretrpjeti ovom prigodom. Primate i moju zahvalu za sve što ste se tolikim pregaranjem zauzeli za naš Zavod sv. Jeronima. Dub.[rovnik] 4/5. 02.“⁹⁸

Ovime bih završio analizu preustroja svetojeronimskih institucija i Svetojeronimske afere, koja je, uzevši u obzir ranije spoznaje s tim u vezi, u ovome radu provedena napose na temelju tek od nedavno dostupne građe o tom iznimno važnom crkveno-povijesnom pitanju iz Arhiva Dubrovačke biskupije s posebnim osvrtom na zajedničko djelovanje na tom planu i odnose dvojice istaknutih crkvenih velikodostojnika, vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dubrovačkog biskupa Josipa Grgura Marčelića, koji su se snažno angažirali na pokušaju rješavanja svetojeronimskog pitanja u hrvatskom crkvenom i nacionalnom interesu. Zavod sv. Jeronima se, unatoč turbulentnim desetljećima koja su uslijedila, tijekom kojih je nekoliko puta dolazio pod ingerenciju talijanske vlade, ipak uspio održati, a hrvatski naziv - *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima/Pontificium Collegium Croaticum Sancti Hieronymi* - ponovno dobiva tek 1971., za što

⁹⁸ J. Marčelić – J. Stadleru, Dub.[rovnik], 4. V. 1902., ADB, FBD, s. 20, p. 21, Presidiali – Atti riservati), 1902.

je bio uvelike zaslužan tadašnji rektor zavoda msgr. Đuro Kokša,⁹⁹ kasnije pomoćni biskup Zagrebačke nadbiskupije, koji je crkveno-povijesnim argumentima uspio uvjeriti u opravdanost takve odluke papu Pavla VI.

Zaključak

Suradnja vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera i dubrovačkog biskupa Josipa Grgura Marčelića odvijala se napose u kontekstu djelovanja hrvatskog episkopata na preustroju svetojeronimskih institucija u Rimu u moderan svećenički zavod. Započinje 1889., kada je kardinalu Serafinu Vannutelliju, pokrovitelju Kongregacije sv. Jeronima i naslovniku svetojeronimske crkve, naloženo da provede vizitaciju svetojeronimskih ustanova i papi Lavu XIII. dostavi prijedloge o njihovu preustroju, a nastavlja se sve do utemeljenja modernog svećeničkog Zavoda 1. kolovoza 1901., kada je papa Lav XIII. apostolskim pismom *Slavorum gentem* Zavodu iz drevnoga ilirskog promijenio ime u hrvatsko, i nakon toga, u vrijeme tzv. Svetojeronimske afere (1901./1902.). Ta suradnja odvijala se u širem sklopu djelovanja hrvatskog episkopata na planu preustroja svetojeronimskih institucija, a koincidirala je s tada aktualnim akcijama hrvatskog episkopata usmjerenim prema očuvanju i proširenju privilegija starocrkvenoslavenske liturgije u hrvatskim zemljama u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća. U svojim bitnim aspektima oba spomenuta crkveno-povijesna fenomena bila su najuže povezana s istočnom crkvenom politikom pape Lava XIII., usmjerenom prema povratku Pravoslavnih Crkava u zajedništvo sa Svetom Stolicom putem crkvene unije u čijoj je realizaciji bilo napose važno djelovanje kruga hrvatskih crkvenih velikodostojnika okupljenih oko biskupa đakovačko-bosanskog i srijemskog Josipa Jurja Strossmayera, ali su također imala i snažan nacionalno-integrativni aspekt. Naime, zahtjevi za afirmaciju glagoljaške liturgije odnosili su se na cijeli Austro-ugarskom nagodbom (1867.) politički i upravno podijeljen hrvatski nacionalni i povijesni prostor, a preustroj svetojeronimskih institucija u moderan svećenički zavod afirmirao je tu ideju na međunarodnom planu s obzirom na činjenicu da se prostor dijeceza koje su imale pravo na svetojeronimski Zavod gotovo u cijelosti podudara s prostorom hrvatskih nacionalnih i političkih aspiracija za stvaranje jedinstvene države. Upravo

⁹⁹ O Đuri Kokši vidi opširnije: Josip LADIKA, „In memoriam. † Msgr. Dr. Đuro Kokša, pomoćni biskup zagrebački (1922.-1998.)“, *Bogoslovska smotra* 68 (1998.), 311-313.

su nacionalnointegrativni aspekti spomenutih nastojanja utjecali na to da su ih austrougarske vlasti, a napose Mađari, nastojali u najvećoj mogućoj mjeri ograničiti. Nastojanja hrvatskog episkopata za afirmaciju starocrkvenoslavenske liturgije, kao krucijalne spone kršćanskog Istoka i Zapada, u čijem je njegovanju i širenju u sklopu Katoličke Crkve nadbiskup Stadler upravo Zavodu sv. Jeronima u Rimu namijenio posebice važnu ulogu, imala su vrlo istaknuto mjesto u suradnji nadbiskupa Stadlera i biskupa Marčelića tijekom preustroja svetojeronimskih institucija. To je napose razvidno iz njihove korespondencije s tim u vezi te činjenice da su Lokrumski prijedlozi 1897., kojima su formulirane osnovne točke preustroja svetojeronimskih institucija u moderan svećenički zavod te njegova važna uloga u postizanju crkvenog sjedinjenja, formulirane u vrijeme dok je Stadler, koji je bolovao od astme, na poziv biskupa Marčelića boravio na Lokrumu. Međutim, činjenica da su Lokrumski prijedlozi stvorili osnovu da se u odlučivanje o preustroju Zavoda sv. Jeronima formalno uključi i Barska nadbiskupija, koja se nalazila izvan prostora hrvatskih dijeceza u austrougarskom državnom sklopu, koje su imale pravo na Zavod, omogućila je da se u svetojeronimsko pitanje umiješa crnogorski knez Nikola I. Petrović Njegoš, čija se dinastija u tom razdoblju u nacionalnoidentitet-skom smislu definirala kao srpska, s postavljanjem zahtjeva za umetanje srpskog imena, uz hrvatsko, u nazivu Zavoda sv. Jeronima te upućivanje crnogorskog opunomoćenog veleposlanstva u Rim sa zadaćom da to ishodi. Tim je događajem, koji je uslijedio nakon upada talijanskih iredentista u Zavod i postavljanja talijanskog komesara, otpočela tzv. Svetojeronimska afera. Upletanje pojedinih europskih velesila, napose Rusije i Francuske, na strani Kneževine Crne Gore, dovodi do dotad nezapamćene konfliktne situacije u odnosima Svete Stolice s pojedinim svjetovnim vladama na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Snažan utjecaj Kraljevine Italije na crnogorskoj strani, napose motiviran težnjom za afirmaciju talijanskih geopolitičkih interesa na istočnoj obali Jadrana, ali također nastojanjem da Svetojeronimsku aferu iskoristi za demonstriranje svoje moći prema Svetoj Stolici, nakon ukinuća Crkvene Države 1870., odlučno su utjecali na daljnji tijek događaja. Različitost pogleda austrijske i ugarske vlade na Zavod sv. Jeronima i svrhovitost njegova održanja znatno je umanjivala učinkovitost austrougarske diplomacije u njegovoj obrani od stranih prisizanja, a ta je činjenica, s obzirom na neodgodivu potrebu učinkovite zaštite hrvatskih interesa, u uvjetima kada ih hrvatski politički čimbenici nisu mogli braniti na inozemnom planu, stavila hrvatski episkopat pred iznimno tešku i odgovornu zadaću da predočavanjem Svetoj Stolici neospor-

nih crkveno-povijesnih dokaza o hrvatskoj pripadnosti svetojeronimskih institucija, uz iznimno diplomatsko umijeće, pridonese održanju Zavoda sv. Jeronima tijekom iznimno turbulentnog razdoblja Svetojeronimske afere (1901./1902.), a samim tim i njegovu trajnom očuvanju kao hrvatskog inozemnog svećeničkog zavoda. Napose važnu ulogu u nastojanjima hrvatskog episkopata za utemeljenje modernog svećeničkog Zavoda i za očuvanje njegova hrvatskog značaja imali su nadbiskup Stadler i biskup Marčelić, čija je aktivnost na tom planu istražena u ovom radu. Njihova suradnja glede preustroja svetojeronimskih institucija, o kojoj nalazimo kontinuirana svjedočanstva u njihovoj korespondenciji od 1895., posebice se intenzivirala i našla najkonkretniji izraz u formuliranju tzv. Lokrumskih prijedloga 1897., a nastavila se i nakon epiloga Svetojeronimske afere, kada je papa Lav XIII., kako bi sačuvao Zavod sv. Jeronima za hrvatski narod, Zavodu vratio drevno ilirsko ime pod kojim se ustvari stoljećima podrazumijevao prostor hrvatakih dijeceza koje su imale pravo na Zavod. Korespondencija između nadbiskupa Stadlera i biskupa Marčelića iznimno je vrijedna jer svjedoči o vrlo kompleksnim, često manje poznatim, a dijelom, s obzirom na ranija istraživanja, i sasvim nepoznatim političkim, nacionalnim i crkvenim momentima koji dodatno pojašnjavaju razloge zbog kojih je jedno u osnovi hrvatsko pitanje, vezano uz hrvatski crkveni zavod u Rimu, postalo važno pitanje međunarodnih političkih i diplomatskih sučeljavanja. S obzirom na činjenicu da je pohranjena u fondovima Arhiva Dubrovačke biskupije, koji su bili sve do nedavno nedostupni, a da je krucijalna uloga nadbiskupa Stadlera u svetojeronimskom pitanju bila od ranije poznata, možemo ustvrditi da se korespondencijom iz Arhiva Dubrovačke biskupije ta činjenica samo dodatno potkrepljuje, dok se glede biskupa Marčelića može ustvrditi da mu se, prije mogućnosti uvida u nju, pridavala znatno manja uloga u sveukupnoj svetojeronimskoj problematici od one koja mu realno povijesno pripada, a koja se bez bilo kakva pretjerivanja može također označiti iznimno važnom.

ACTIVITIES AND COOPERATION OF THE ARCHBISHOP OF VRHBOSNA, JOSIP STADLER, AND THE BISHOP OF DUBROVNIK, JOSIP MARČELIĆ, IN RELATION TO THE REORGANIZATION AND THE RUNNING OF ST. JEROME'S COLLEGE IN ROME DURING THE SO-CALLED „ST. JEROME'S AFFAIR“

Summary

This paper, based on material that has recently become available from the Archives of the Diocese of Dubrovnik, analyzes the role of Vrhbosna Archbishop Josip Stadler and Dubrovnik Bishop Josip Grgur Marčelić in the broader context of the Croatian episcopate's activities in reorganizing St. Jerome's institutions in Rome into a modern seminary in the late 19th and early 20th centuries. The paper also examines their efforts to preserve intact Croatian rights at the reorganized College of St. Jerome at the time of the so-called „St. Jerome affair of 1901/1902“, when the Principality of Montenegro, aided by the diplomacy of certain European powers, especially the Russian Empire and France, sought with limited success to truncate these rights. The paper draws particular attention to a topic that is largely neglected by historiographical works of the period, namely the matching and even close intertwining of the reorganization of St. Jerome's institutions with the efforts of the Croatian episcopate to affirm the Old Church Slavonic liturgy. This is confirmed in correspondence between Archbishop Stadler and Bishop Marčelić.

Keywords: *Archbishop Josip Stadler, Bishop Josip Marčelić, Pope Leo XIII, College of St. Jerome, „St. Jerome affair“, Holy See, Church and diplomatic history, Old Church Slavonic liturgy, Triune Kingdom, Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Italy, Principality of Montenegro, Russian Empire, Dubrovnik Serb Catholics, Lujo Vojnović.*

Translation: Darko Tomašević and Kevin Sullivan